

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ

AZƏRBAYCAN DİLLƏR UNİVERSİTETİ

Əlyazması hüququnda

SƏRİYƏ CAVANŞİR qızı TƏLƏİ

**“MÜXTƏLİFSİSTEMLİ DİLLƏRDƏ MÜRƏKKƏB TAMAMLIĞIN
FUNKSIONAL- SEMANTİK VƏ KOQNİTİV XÜSUSİYYƏTLƏRİ”**

HSM – 060201 – Dilşünaslıq (İngilis dili)

Magistr elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiya

DİSSERTASIYA

Elmi rəhbər: _____

Xanbutayeva Leyla Musa qızı

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

Bakı – 2022

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ.....	3-6
I FƏSİL. Mürəkkəb tamamlıq haqqında ümumi məlumat.....	7-32
1.1. İngilis dilində məsdərlə ifadə olunan mürəkkəb tamamlıq.....	9-20
1.2. Feili sifətlə ifadə olunan mürəkkəb tamamlıq.....	20-28
1.3. Cərundla ifadə olunan mürəkkəb tamamlıq	28-32
II FƏSİL. İngilis və Azərbaycan dillərində mürəkkəb tamamlığın mətnə işlənmə xüsusiyyətləri.....	33-58
2.1. Mürəkkəb tamamlığın funksional xüsusiyyətləri.....	33-46
2.2. Mürəkkəb tamamlığın semantik və koqnitiv xüsusiyyətləri.....	46-58
NƏTİCƏ.....	59-61
İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT	62-67

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı. Cümlə, onun üzvlərinin tədqiq olunması həmişə dilçilərin diqqətini cəlb etmişdir. İlk növbədə bu, onunla əlaqədardır ki, nitq hissələri ilə cümlə üzvlərinin bir-biri ilə qarşılıqlı münasibəti bir qədər mürəkkəbdir. Belə ki, bu və ya digər nitq hissəsinə aid olan söz müxtəlif cümlə üzvü kimi çıxış edə bilər. Məhz buna görə də cümlə üzvünün müəyyənləşməsində hər hansı bir nitq hissəsinin verilən cümlədə tutduğu mövqe mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Cümlə üzvlərinin, eləcə də ikinci dərəcəli cümlə üzvlərinin tədqiq olunması Por-Royal qrammatikasından başlayaraq (1660), bu günədək aktual bir məsələ olaraq qalmaqdadır [26, s. 30]. Cümlə üzvləri və onların mahiyyəti barədə ümumi dilçilikdə müəyyən fikirlər söylənmişdir. Bu baxımdan İ.İ.Meşaninovun, A.İ.Smirnitskinin və s. dilçilərin əsərlərini göstərmək olar [33, s.87].

Müasir ingilis dilinin qrammatik strukturunda müstəsna əhəmiyyət kəsb edən məsələlərdən birini məsdərlə, feili sifət və cerundla ifadə olunan mürəkkəb tamamlığın mətndə işlənmə xüsusiyyətləri, eləcə də onların funksional, semantik və koqnitiv özəlliklərinin tədqiqi təşkil edir. Mürəkkəb tamamlığın semantik-sintaktik cəhətdən araşdırılması istər tətbiqi dilçilikdə, istərsə də ümumi dilçilikdə vacib yer tutur.

Feilin təsriflənməyən formaları olan feili sifət, məsdər, cerund cümlə daxilində ümumi halda olan isim və ya obyekt halında olan əvəzlilə birlikdə feili tərkib formalaşdırıb vahid sintaktik vəzifə daşıyırlar. Cümlədə mürəkkəb tamamlıq funksiyasında çıxış edən tamamlıq predikativ tərkiblərin araşdırılma vəziyyəti, daxili strukturu, tərkib modellərinin tədqiqatı və spesifik cəhətləri tədqiqi baxımdan aktualıq kəsb edir.

Tədqiqatın mənbələri. Magistr dissertasiyasının mənbələrinə əsasən, Azərbaycan, rus və ingilis dillərində olan bədii və elmi ədəbiyyatlar, müxtəlif vaxtlarda nəşr edilmiş lüğətlər, həmçinin internet səhifələrindəki materiallar aiddir.

Mövzunun öyrənilmə dərəcəsi. Linqvistik ədəbiyyatda “Müxtəlifsystemli dillərdə mürəkkəb tamamlığın funksional-semantik və koqnitiv xüsusiyyətləri”

mövzusu ilə əlaqədar mövcud ədəbiyyatla tanış olarkən, bu məsələ ilə bağlı aparılan araşdırmaları iki sinifə ayırmağı məqsədamüvafiq hesab etdik: Azərbaycan dilçiliyində və xarici dilçilikdə araşdırılmış tədqiqat işləri.

Xarici tədqiqatçılara misal olaraq, V.L.Kauşanskaya, B.İlyiş, N.A.Kobrina, N.A.Korneyeva, M.Y.Blox, T.A.Barabaş, L.S.Barxudarov və başqalarını göstərmək olar. Məlumdur ki, adı çəkilən alimlər öz əsərlərində bu məsələyə toxunmuş və mövzu ilə bağlı öz fikirlərini söyləmişlər [13, s.4].

Həmçinin, Azərbaycan tədqiqatçılarının da, bu mövzunun araşdırılmasında müstəsna rolu vardır. Predikativ konstruksiyaların yaranmasında fundamental rol oynayan feilin təsriflənməyən formaları Azərbaycan dilində də, mövcud olduğu üçün yerli alimlər bu konstruksiyaların cümlədə mürəkkəb tamamlıq vəzifəsində işlənmə xüsusiyyətlərini araşdırmışdılar. Onlara misal olaraq, M.Hüseynovu, O.Musayevi, D.Yunusovu, L.Xanbutayevanı və başqalarını göstərmək mümkündür.[13, s.4]

İkinci dərəcəli cümlə üzvlərindən biri olan tamamlıq və onun növlərindən danışarkən, qeyd etmək lazımdır ki, ingilis dilçiliyində tamamlıq və onun təsnifatı barədə vahid fikir birliyi deyil, əksinə fikir ayrılığı mövcuddur:

- 1) tamamlığın növünü təyin etmək çətinlik törədir;
- 2) bir sıra hallarda verilən sözün tamamlıq, təyin və yaxud zərflik olmasını müəyyənləşdirmək mümkün olmur.

Xüsusən tamamlığın təsnifatı barədə müxtəlif fikirlər mövcuddur. Məlumdur ki, müasir ingilis dilində tamamlıq fel+isim və yaxud substantivləşmiş digər söz əsasında formalaşır. Təbii ki, belə olduqda tamamlığın təsnifatını vermək olduqca çətinlik törədir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Dissertasiyada qoyulan məsələlərin ardıcılığı onun məqsəd və vəzifələrini müəyyənləşdirir. Qarşıya qoyulan məqsədimizə nail olmaq üçün konkret olaraq bir sıra vəzifələrin həllinə diqqət ayrılmışdır.

- dilçilikdə sadə və mürəkkəb tamamlıq haqqında verilən əsas müddəaların təsnifini;

- müasir ingilis dilində feilin təsriflənməyən formaları olan məsdər, feili sifət və cerundun formalaşdırdığı tərkiblərin tipologiyasını təhlil etmək və onların daxili mənə quruluşunu və formal cəhətlərini tədqiq etmək;

- tamamlıq məsdər və feili sifət tərkiblərinin mürəkkəb tamamlıq funksiyasında hansı feillərdən sonra tətbiq olunduğunu araşdırmaq və onların ana dilimizdə ekvivalentlərini göstərmək;

- qeyd olunan tərkiblərin daxilində həyata keçən struktur dəyişikliklərini geniş miqyaslı şəkildə araşdırmaq və əvəz olunma potensialını aşkara çıxartmaq;

- for-to məsdər tərkibinin, tamamlıq, mürəkkəb tamamlıq vəzifəsində çıxış edən cerund tərkiblərinin Azərbaycan dilinə tərcümə variantlarının müxtəlifliyini araşdırmaq və düzgün tərcümə üsullarını öyrənmək.

Tədqiqatın obyektı və predmeti. Elmi tədqiqat işinin obyektini mürəkkəb tamamlığın ifadə vasitələrinin müəyyən edilməsi və onların funksional, semantik, koqnitiv xüsusiyyətlərinin araşdırılması təşkil edir.

Dissertasiya işinin predmeti dedikdə isə müasir ingilis dilində bədii ədəbiyyat nümunələri əsasında mürəkkəb tamamlıqların müəyyən edilməsi və onların hamısı qrup feillərlə işləndiyinin aşkara çıxarmaq və mətndə ifadə etdiyi mənaları araşdırmaq təşkil edir.

Tədqiqat işinin nəzəri metodoloji bazası. Dissertasiya işində tədqiqat materialının xarakterinə müvafiq olaraq, bir sıra linqvistik metodlardan - ümumiləşdirmə, sistemli və kompleks yanaşma, təsvir, qarşılaşdırma-tutuşdurma, yeri gəldikcə müqayisə metodlarından istifadə olunmuşdur. Müxtəlif mənbələrdən və resurslardan istifadə etməklə tədqiqat işinin aparılması həyata keçirilmişdir.

Belə ki, Azərbaycan dilçiliyində tamamlıqların quruluşu, onun növləri və linqvistik xüsusiyyətləri barədə ətraflı məlumatlar Leyla Xanbutayevanın "Müasir Azərbaycan və ingilis dillərində infinitiv (ümumi tipoloji tədqiqat) " kitabından, ingilis dilində mürəkkəb tamamlığın işlənmə dairəsi və növləri barədə Ganşina Vasilevskayanın "English Grammar " kitabından, bununla belə N.A.Kobrina, E.A.Korneyeva, M.İ.Ossovskaya, K.A.Quzeyeva "An English Grammar. Syntax" kitablarından əldə edilmişdir.

Bu mövzuda geniş və detallı məlumatlara sahib olmaq üçün mürəkkəb tamamlıq haqqında yazılmış və çap olunmuş müxtəlif məqalələrə də istinad edilmişdir.

Mürəkkəb tamamlığın ingilis və Azərbaycan dilləri üzrə müqayisəli şəkildə təhlil etmək, eyni zamanda da hər iki dildə mövcud olan tamamlıqlara dair nümunələr göstərmək üçün müxtəlif bədii əsərlərdən də istifadə edilmişdir. Belə ki, mürəkkəb tamamlığın nümunələr əsasında təhlil edilməsi üçün Oskar Uayldın “The Picture of Dorian Grey” ,S.Maughamin “The Moon and The Six Pense” , E. Voyniçin “The Gadfly” və s. əsərlərinə istinad edilmişdir.

Tədqiqatın yeniliyi. Elmi tədqiqat işində mürəkkəb tamamlığın ifadə vasitələri sistemli şəkildə təhlil olunmuş, ingilis dilində dünya bədii ədəbiyyat nümunələrini araşdıraraq cümlədə mürəkkəb tamamlıqları müəyyən etmək və onların Azərbaycan dilinə müxtəlif tərcümə üsullarını göstərmək, eləcə də, mürəkkəb tamamlıqların funksional, semantik və koqnitiv xüsusiyyətlərinin tədqiqi tədqiqatın elmi yeniliyini şərtləndirən məsələlərdəndir.

Tədqiqatın yeniliyi hər şeydən əvvəl onunla izah olunur ki, tamamlığın təsnifatı feillərin sintaqmatik təsnifatına əsaslanır. Sintaqmatik təsnifatın üstünlüyü ondan ibarətdir ki, eyni bir feil birləşmə qabiliyyətinə görə həm vasitəsiz, həm vasitəli, həm də sözlü tamamlıq qəbul edə bilər.

Tədqiqatın nəzəri və praktik əhəmiyyəti. Mürəkkəb tamamlığın məsdər, feili sifət, cərənd tərkiblərində işlənməsi və mətnə özlərinə məxsus şəkildə qavranması nəzəri əhəmiyyət kəsb edir.

Dissertasiyanın materialından nəzəri və praktik qrammatika fənlərinin tədrisində istifadə etmək olar.

Tədqiqatın metodu. Tədqiqat işində təsvir, müqayisə və struktur təhlil metodlarından istifadə olunmuşdur. Problemin hansı səviyyədə araşdırıldığını müəyyən etmək üçün mövcud ədəbiyyatlar təhlil edilmiş, ümumiləşdirmələr aparılmış, nəticələr çıxarılmışdır.

Dissertasiyanın quruluşu. Nəzərdə tutulan magistr dissertasiyası giriş, iki fəsil, nəticə və istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

FƏSİL I

MÜRƏKKƏB TAMAMLIQ HAQQINDA ÜMUMİ MƏLUMAT

Dil hər bir xalqın mövcud olmasında, inkişafında və təşəkkül tapmasında mühüm rola malik vasitədir. Ən başlıcası, dil vasitəsilə insanlar ətraf aləmi dərk edir vəqavrayır. Hər bir mədəniyyət öz üzvləri arasında ünsiyyət qurmaq üçün öz dilindən istifadə edir. Humboltun da qeyd etdiyi kimi, “Dil xalqın ruhunun təzahürüdür; dilin ruhu, ruh isə onun dilidir.” İnsan böyüdükcə və mədəniyyətə uyğunlaşdıqca dilmənimsənilir. Bütün dillərin səs və qrammatik sistemlərini və nitq icmalarının istifadə etdiyi dili tənzimləyən semantik və pragmatik qaydalar mövcuddur.

Cümlə üzvləri mövqelərinə, mənalarına, vəzifələrinə görə ənənəvi olaraq aşağıdakı kimi qruplaşdırılır:

1. Baş üzvlər: mübtəda və xəbər.
2. İkinci dərəcəli üzvlər: tamamlıq, təyin və zərflik.

Cümlə üzvləri bir-biri ilə sıx qrammatik əlaqədə olub, mənaca tam bir vahid olan cümlələri yaradır.

İkinci dərəcəli üzvlər ifadə etdiyi mənə baxımından heç də baş üzvlərdən geri qalmır. Hətta ünsiyyət zamanı ikinci dərəcəli üzvlər baş üzvlərə nisbətən daha çox əhəmiyyət kəsb edir. Cümlənin ikinci dərəcəli üzvləri baş üzvlərin mənəsini ya müəyyənləşdirir, ya tamamlayır, ya da onu izah edir [9,s. 165].

Tamamlıq cümlənin mənəsini tamamlayır və o olmadan cümlə heç bir mənə kəsb etmir. Məqsəd bəzən vasitəsiz tamamlıq, vasitəli tamamlıq və ya sözönülü tamamlıqla özünü göstərir. Semantik funksiyalar baxımından o, feilin mənəsini subyektə doğru deyil, irəliyə doğru aparır. Bu, oxu prosesini sürətləndirir, çünki tamamlıqlar və vasitəsiz tamamlıqlar olan əksər cümlələr məlum növdə yazılır.

İngilis dilində tamamlıq çətinlik dərəcəsinə görə digər cümlə üzvlərindən fərqlənir. Çətinlik ondadır ki, ingilis dilində tamamlıqların funksiyalarını göstərmək üçün xüsusi formaları yoxdur. Yeganə formal xüsusiyyəti tamamlıq funksiyasını

yerinə yetirən elementin mövqeyidir. Lakin bu da qeyri-müəyyən ola bilər, çünki xəbərdən sonrakı mövqedə ənənəvi olaraq təyinedici zərflər kimi qəbul edilən elementləri müşahidə edə bilərik. Onlardan bəziləri özünü birbaşa tamamlıq kimi göstərir: Jamie slept in her bed → His bed was slept in. Biz tamamlıqlara istər formal xüsusiyyətlərindən, istərsə də feil ilə tamamlıq arasında mövcud olan semantik əlaqələrdən yanaşa bilərik. Formal nöqtəyi-nəzərdən tamamlıqlarla təyinedici zərfləri fərqləndirə bilərik. Fərq ondadır ki, təyinedici zərflər hərəkətli olduğu halda tamamlıqlar cümlədəki mövqeyini dəyişə bilməz. Biz tamamlıqları onların iştirakına, eyni zamanda da sözlərinin iştirakına görə müəyyən edirik, buna da sözlülük və sözlülük olmayan tamamlıqlar deyilir.

Azərbaycan dilində tamamlıq cümlənin ikinci dərəcəli üzvü olub feili xəbər və ismi xəbərə aid olur. O, ismin yönlük, təsirlik, yerlik, çıxışlıq halları və bəzi qoşmalarla işlənən birləşmələrlə ifadə olunur. Adlıq və yiyelik halda tamamlıq istifadə olunmur, hərəkət icra olunan zaman yaranan, müqayisə obyektini, yönəldiyi obyektini, əlaməti və s. ifadə edir.

Məlumdur ki, tamamlıq adlıq və yiyelik hallarından fərqli olaraq digər halların suallarına cavab verir. Nümunə olaraq, tamamlığın suallarına kimi? , kimə? , nəyi? , nəyə? , nədə? , kimdə? , kimdən? və s. kimi suallardan birinə cavab verir. Tamamlıq quruluşuna görə sadə və mürəkkəb olur. Nitq hissəsi və ayrı-ayrı sözlərlə ifadə olunarsa sadə tamamlıq adlanır;

Mürəkkəb tamamlıq iki komponentdən ibarətdir, bunlardan ikincisi birinciyə münasibətdə predikativ olur. Bu iki komponent bölünməz vahid təşkil edir və buna görə də cümlənin bir hissəsi kimi qəbul edilir. Mürəkkəb tamamlıq sözlülük və sözlülük olmayan ola bilər.

“Tamamlıq + “ismi xəbər” qrupu mürəkkəb tamamlıq mövzusunda çox yaxındır, lakin bu iki element arasında əlaqə yaxın deyil onları cümlənin bir üzvü etmək kifayətdir; mürəkkəb tamamlıq belə demək olar ki, həmişə tamamlıq budaq cümləsi kimi genişlənə bilər; vasitəsiz tamamlıq birbaşa ismi xəbər ola bilməz.

Daha dərinə araşdırdıqda, məlum olur ki, bu konstruksiyanın yaranmasının səbəbi latın dilidir. Müasir Avropa dilləri ondan, əsasən Latın mətnlərindən

yanarmışdır. Avropa dillərindəki ilk mətnlərin yaranmasının səbəbi katolik mətnlərinin tərcümələridir.

İngilis dili də bu qaydalardan istisna edilmir. Katolik kilsəsi ilə mübahisələrinin ardından VIII Henrix öz Anqlıkan kilsəsini yaratmaq qərarına gəldikdən sonra müxtəlif latın yaradıcılığının ingilis dilinə tərcümə edilməsi lazım idi. Latın yaradıcılığının iri həcmdə olması səbəbindən tərcüməçilər latın konstruksiyalı ifadələr ilə birlikdə keçmiş davamedicinin əsas məqamlarını da istifadə etməyi buraxdılar. Mürəkkəb tamamlıq da həmin tərkiblər arasında idi. Bəs Latın dilində mürəkkəb tamamlıq necə yaranmışdı?

Romalılar həmişə öz dillərini daha lakonik etməyə, məlumatları sadələşdirməyə və qısaltmağa çalışırdılar. Belə ki, iki qısa cümləni (ego scio "Mən bilirəm" və is venit "O gələcək") tək cümlə (ego scio eum venire) ilə əvəz etmişdilər. Bəs bu necə olur? Birinci cümlənin feili ("bilmək") ikinci cümlədəki iki müstəqil obyektədən düzəlir - ikisi də onunla paralel şəkildə asılı olan sözlərdir (bilmək + onu + gəlmək). Birinci cümlənin bu feili asılı olan cümlədəki hər iki sözü, sanki, iflic edir və özündən asılı hala salır. İsim və əvəzliyin feil ilə ən çox asılı olduğu hal accusative case (direct object) və feilin ən çox asılı olan forması məsdərdir. Feilə öz-özlüyündə məsdər formasında işlənmir [67].

1.1. İngilis dilində məsdərlə ifadə olunan mürəkkəb tamamlıq

Məsdər feilə və ismə xas olan bir sıra cəhətləri özündə birləşdirir. Müasir ingilis dilində məsdəri "to" ilə və "to" hissəciksiz işlənən iki növü ayırd edilir [59, s. 405-410]. Azərbaycan dilində məsdərin əsas göstəriciləri "maq" və "mək" şəkilçiləridir. Bir çox Azərbaycan dilçilərinin fikrincə, məsdər feili isimdən inkişaf etmiş və feil istiqamətində təkamül etmişdir. Bu səbəbdəndir ki, məsdərlər öz feil köklərindən istifadə edərək başqa sözləri idarə edir və cümlədə məsdər tərkibləri yaradır.

Məsdər tarixən feil köklərindən düzələn isimlərdir. Qədim ingilis dilində məsdərin iki forması mövcud olmuşdur: a) sadə-adlıq və təsirlik halları ifadə edən

feili isimlər (drincan) və b) “to” sözünü ilə ifadə olunub eyni ismin dativ halını təmsil edən forma [44,s.248] .

Tamamlıq məsdər tərkibi Azərbaycan dilinə mürəkkəb tamamlıq və ya tamamlıq budaq cümləsi kimi tərcümə olunur. Əvvəllər tamamlıq məsdər tərkibi dilin kitab üslubu üçün səciyyəvi hesab olunsada, bu sahədə aparılan tədqiqatlar göstərdi ki, bu tərkib canlı danışıq dili üçün də səciyyəvidir.

Tamamlıq məsdər tərkibi, tamamlıq budaq cümləsi ilə sinonimlik təşkil edir və tərcümə zamanı bu tərkibin tamamlıq budaq cümləsi kimi verilməsi cümlənin üslubi və semantik xüsusiyyətlərindən asılıdır.

Qədim ingilis dilində məsdər iki hal ilə təsnif olunurdu.

1. Adlıq
2. Yiyəlik

Məsələn, "seçmək" mənasını verən "to choose" feili yönlük halda- "ceasenne", adlıq halda- "ceasan", yaşamaq sözünün tərcüməsi olan "live" feili yönlük halda- "libbenne", adlıq halda isə "libban" kimi işlədilir [13].

Müasir ingilis dilində mürəkkəb tamamlığın ifadə vasitələrindən biri də tamamlıq məsdər tərkibidir. Məsdərlə sıx əlaqədə olan və ondan öncə gələn sözlərin məsdərlə birləşməsindən əmələ gələn konstruksiyalar məsdər tərkibi adlandırılır [8, s. 46].

Bu yarımfəsildə tamamlıq məsdər tərkiblərinin komponental-funksional təhlili aparılır, dilçi alimlərin həmin tərkiblər haqqında fikirləri təhlil edilir və onların məna qrupları sistemləşdirilir. Burada həmçinin mürəkkəb tamamlığın ifadə vasitələrindən olan tamamlıq məsdər tərkibinin Azərbaycan dilində qarşılığı məsələsi də araşdırılır.

"Obyekt hal və məsdər" tərkibi və yaxud "üç elementli predikativ quruluş" kimi adlandırılan bu feili birləşmə əvvəllər ədəbi kitab dili üçün səciyyəvi sayılırdı. Lakin sonralar məsdər və onunla olan birləşmələr üzərində aparılan bir çox tədqiqatlar göstərdi ki, bu birləşmələr təkcə ədəbi dildə deyil, danışıq dilində də çox geniş işlədilməkdədir.

P.V.Xlebnikova özünün məsdər tərkiblərinin əmələ gəlməsi və inkişafına həsr etdiyi tədqiqatında yazır: "Belə hesab etməyə əsas var ki, akkuzativin məsdərlə

sonrakı inkişafı onun ədəbi dil xüsusiyyətindən danışıq dili xəttinə keçid istiqamətində olacaqdır".

Ç.Friz "Amerikan-İngilis" qrammatikasıda "obyekt hal və məsdər" in danışıq dilində bəzi feillərdən sonra işlənməsini qeyd edir. "Obyekt hal və məsdər" birləşməsinin danışıq dilində çox geniş işlənməsini göstərən dilçilərin siyahısını artırmaq olar. [57,s.181]

Məsdər tərkibləri üzərində aparılan tədqiqatlar göstərir ki, danışıq dilində bu quruluşun işlənməsi bir sıra feillərdən sonra məhdudlaşdırılır. Dilçilərin əksəriyyəti "Obyekt hal və məsdər" tərkibinin hiss-qavrayış, əqli fəaliyyət, arzu, niyyət, hiss, həyəcan, əmr və icazə, bəyan etmək, məlumat vermək, bildirmək, məcburiyyət mənasını ifadə edən feillərlə işlədilməsini qeyd edirlər.

Tədqiqat işi üçün nümunələr seçərkən belə qənaətə gəlməyə imkan var ki, yuxarıda qeyd olunan feillərdən danışıq dilində özündən sonra "Obyekt hal və məsdər" tərkibi tələb edənləri əsasən arzu və niyyət bildirən feillərdir, yəni, *want, wish, desire* və s. kimi feillərdən sonra bu tərkibin işlənməsi adları çəkilən başqa feillərlə nisbətən çoxdur. Bu tərkibə ən çox *want* feilindən sonra rast gəlinir. Tərkibin *want* feilinin ekvivalenti olan *should like*-dən sonra işlədilməsi tez-tez müşahidə olunur.

"I don't want to work any more, but I should like you to stay a bit if you have a time" [89, s.13]

"Well, said Soames, I want you to come to the stores with me, and after that we'll go to the Park" [78,s.21]).

Qeyd etmək lazımdır ki, əqli fəaliyyət bildirən *believe, find, imagine, suppose, understand, consider, know, expect, think* və s. bu kimi feillərdən sonra "Obyekt hal və məsdər" birləşməsində daha çox *"to be"* bağlayıcı feili işlədilir.

"And I heard the other day from a university professor that they all consider you to be rather clever" [89,s.66].

İngilis dilində bir neçə feil var ki, onlardan sonra məsdər birləşməsi "to" hissəciksiz işlədilir. Onlar aşağıdakılardır: *to feel, to have = to make, to hear, to know = to experience, to let, to make, to notice, to see, to watch.*

"I saw **him cut** the letter" [89, s.254].

"You'll make **me cry** in a minute, and then you'll be sorry"[89,s.242].

"What makes **you think** so?" [89,s.255].

"You and I have **them think** of" [89,s .136].

"You wouldn't have **me tell** those people the truth?" [89,s.173].

"I would have let **you know** at once, but have been very busy setting up things about the seminary and making arrangements for the new Dirtier" [89,s .34].

"I would print the pamphlets openly with our names and adresses, and let **them prosecute** us they dare" [89,s.94].

Məsdər tərkiblərində olan məsdər məlum növdə olan feildən sonra əsasən sadə şəkildə işlənir. Feillə ifadə olunmuş xəbər ya sadə məsdərdən sonrakı hərəkəti, ya da onunla eyni vaxtda olan hərəkəti ifadə edir.

"I won't press **you to go** back there" [89,s.15].

"I don't ask **you to make** any promises to me, I only **ask you to remember** this and to be careful" [89,s.20].

"Don't let **that man drag** you into things you will repent afterwards" [89,s.200].

"First of all, I want you **to sit** on this easy chair" [89, s.242].

Continuous və Perfect məsdər o qədər də çox işlənilmir, ancaq bəzən onlar da fikir və qavrayış bildirən feillərdən sonra işlənir.

At the time, We did not suspect **him to be laughing** in his sleeve at me.

She believed **him to have suffered** all the injustices he had told about.

Məchul növdə işlənən məsdərə də çox az təsadüf olunur və zaman aidyyəti məlum məsdərdə olduğu kimi olur.

They are not willing to let **the matter be discussed**.

At the time, I did not suspect **him to be laughing** in his sleeve at me.

"Obyekt hal və məsdər" tərkibində məsdərin mübtədası, deyildi ki kimi, əsas feilin tamamlığı kimi işlənən isim və ya əvəzlik olur.

"If you had let me know that you wanted to speak to me I would have called on you" [89,s.122].

"But I don't like chocolate, and I want Gemma to come and sit down like a reasonable human being" [89,s.242].

Lakin bəzən elə cümlələrə rast gəlmək olur ki, orada məsdərin mübtədası qayıdış əvəzliyidir və əlbəttə bu əvəzliklə ifadə olunmuş ikinci mübtədə elə əsl mübtədə ilə eyni şəxsi (və ya əşyanı) göstərir.

"If I were any good at that I'm trying to do. I never ought to allow myself to take risks for the sake of feeling handsome" [89,s.24].

Tamamlıq məsdər tərkibi birləşməsi təkcə feilin şəxslı formalarından sonra deyil, feilin şəxssiz formalarından (məsdər, feili sifət, cerund) sonra da işlədilə bilər.

"He had realized from the first that the Gadfly was trying to make him lose his temper, resolved to keep it whatever happened" [89,s.26].

"If you can once succeed in making people laugh at them, you have conquered them, without bloodshed" [89,s.96].

Məchul növdə işlənən məsdərə də çox az təsadüf olunur və zaman aidiyyəti məlum məsdərdə olduğu kimi olur.

They are not willing to let the matter be discussed.

"Obyekt hal və məsdər" tərkibində məsdərin mübtədası, deyildiyi kimi, əsas feilin tamamlığı kimi işlənən isim və ya əvəzlik olur.

"If you had let me know that you wanted to speak to me I would have called on you. [89,s.122].

Bir sıra feillərdən sonra, dəqiq dedək, hiss-qavrayış (to see, to watch, to notice, to hear, to feel) və bir sıra məcburiyyət bildirən (to bid, to have, to let, to make) feillərdən sonra məsdər obyekt-predikativ üzv vəzifəsində "to" hissəciksiz işlədilir.

N.A.Kobrina, E.A.Korneyeva, M.İ.Ossovskaya, K.A.Quzeyeva "An English Grammar. Syntax" kitabında qeyd edirlər ki, ingilis dili sintaksisinin xüsusiyyətlərindən biri də odur ki, bu dildə predikativ mürəkkəblər deyilən birləşmələrin müxtəlif cümlə üzvü funksiyasında işlənməsidir. Predikativ birləşmələr söz birləşməsi ilə cümlə arasında orta bir mövqe tutan sintaktik vahidlərdir. Predikativ mürəkkəb söz birləşməsindən onunla fərqlənir ki, o bir-birinə predikativ əlaqədə olan iki sözdən ibarət olur, halbuki, söz birləşməsinin komponentləri arasında

belə əlaqə yoxdur. Predikativ mürəkkəb ilə cümlənin fərqi ondadır ki, tərkib hissələri arasındakı predikativ əlaqə qrammatik cəhətdən açıq şəkildə göstərilir, yəni mübtədə və xəbər formasında ifadə edilmir. *People dancing = people were dancing* [54].

Predikativ tərkib 2 hissədən ibarət olur ki, onlardan birincisi hərəkətin icraçısı və ya müəyyən bir vəziyyət və keyfiyyəti bildirir, ikincisi isə hərəkətin özünü göstərir. Başqa sözlə, ikinci element birinciyə semantik xəbər funksiyasını oynayır.

Məlumdur ki, predikativ tərkiblərin birinci tərəfi ya isim adlıq halda, ya da əvəzlik olur və buna görə də həmin elementə ənənəvi olaraq "nominal" hissə deyilir. İkinci element isə məsdər, feili sifət, cerund, sifət, zərf və s. ifadə olunur ki, buna da predikat hissə deyilir. Müasir ingilis dilində predikativ tərkiblər daha çox feilin şəxssiz formaları ilə düzəldilir. Bu iki komponentin bir-birinə xəbərlik əlaqəsində olması həmin tərkiblərin budaq cümləyə transformasiyasını mümkün edir.

Bu zaman nominal hissə budaq cümlənin mübtədasına, predikat hissə isə xəbərinə çevrilir. *She heard him smile = She heard that he smiled.*

Predikativ tərkiblər nəinki öz quruluşlarına həmçinin cümlədəki funksiyalarına görə fərqlənir.

Tamamlıq məsdər tərkibindən bəhs edərək həmin müəlliflər yazırlar ki, bu tərkib, müasir ingilis dilində feili sifət tərkiblərinə nisbətən daha geniş şəkildə işlədilir və xeyli feili əhatə edir.

V.N.Jiqadlo, İ.P.İvanova, L.L.İofik "Современный английский язык" kitabında göstərirlər ki, mürəkkəb tamamlıq funksiyasındafeilin şəxssiz formaları ilə olan tərkiblər çıxış edə bilər. Məsdər və feili sifət tərkibləri eyni feillərlə işlənir. Bu funksiyada cerund tərkibləri də işlənir, lakin mürəkkəb tamamlıq funksiyasında ən çox işlənənləri məsdər tərkibləridir. Onlar məsdər tərkibləri ilə işlənən feilləri semantik cəhətdən iki əsas qrupa bölürlər: [23,s.32]

1) Əqli fəaliyyət bildirən feillər: *to think, to consider, to believe, to know, to find, to expect.*

2) Danışığ hissə və ifadəsini bildirən feillər: *to wish, to choose, to want, to hate*

V.N.Jiqadlo belə hesab edir ki, adları çəkilən feillər içərisində insanın daxili hissini bildirən "to hate" feili xüsusi yer tutur [23,s.42].

Ex: You hate him to be laughed at.

"to choose" feili də əksər hallarda istəmək mənasında "to want" feilinin sinonimi kimi işlənir.

Ex: I don't choose you to go to a hotel = I don't want you to go to a hotel.

Həmin tərkiblə işlənən feillər arasında icazə və əmr bildirən feilləri də qeyd etmək lazımdır.

Ex: She ordered the troop to start.

Bu feillərlə işlənən tərkibin ad hissəsi (I hissəsi) cansız və ya qayıdış əvəzliyi də ola bilər.

They permitted trifles to annoy them.

She suffered himself to be led away.

V.N.Jiqadlo ənənəvi qrammatikada işlənən terminlərin əleyhinə çıxır və qeyd edir ki, "винительный надеж" yoxdur və "объекный надеж" isə ancaq şəxs əvəzliliklərinin obyektini halını əhatə edir. Ona görə də yuxarıda adları çəkilən terminlərin işlənməsi məqsədəuyğun deyil. Həmin müəlliflərin özləri də dəqiq bir termin işlətməkdə çətinlik çəkirlər və sintaktik funksiyasına görə həmin tərkibi "Mürəkkəb tamamlığın tərkibində olan məsdər" və ya semantikasına görə "obyekt məsdər predikativ tərkibi" də adlandırırlar. [23,s.51]

N.A.Kobrina məsdərlə işlənən bütün tərkiblərin hamısını "predicative constructions with the infinitive" başlığı altında izah edir, tamamlıq funksiyasında çıxış edən tərkibə isə "objective with the infinitive construction" deyir, mürəkkəb mübtədə funksiyasında çıxış edən məsdər tərkibindən isə danışmır. Bircə, O.Musayevin "İngilis dilinin qrammatikası" kitabında işlədilmiş terminlər: tamamlıq məsdər tərkibi, mübtədə məsdər tərkibi və "for" sözönlü məsdər tərkibləri terminləri həm sintaktik, həm də semantik baxımdan daha məqsədəuyğundur [9,s.42].

İ.P.İvanova qeyd edir ki, məsdər tamamlıq qrupunun tərkibində olduqda tamamlıqla ifadə olunan subyektlə semantik cəhətdən bağlıdır.

Bu bağlılıq mürəkkəb tamamlıqda daha bariz şəkildə özünü göstərir.

*Everyone watched **him go.***

M.Qanşına, N.Vasilyevskaya tamamlıq məsdər tərkibini "Accusative with the Infinitive", mübtəda məsdər tərkibini "Nominative with the Infinitive", "for" sözlü məsdər tərkibini isə "Constructions with subject of the infinitive introduced by for" (for- Phrases) adlandırırlar.

Tamamlıq məsdər tərkibindən danışarkın onlar məsdəri "ikinci dərəcəli predikat", ismi əvəzliyi isə "ikinci dərəcəli subyekt" adlandırırlar.

Məsələn: *I see the boy (him) run* - cümləsində iki predikasiya var. Birinci predikasiya cümlənin *I* əvəzliyi ilə ifadə olunmuş mübtədasına aid olur və *see* feili ilə ifadə edilir. İkinci predikasiya isə *boy* və ya *him* sözləri ilə ifadə edilmiş tamamlığa aid olur və *run* məsdəri ilə ifadə edilir. *Boy* və *run* elementləri bir-biri ilə sıx surətdə bağlıdır və sintaktik cəhətdən mürəkkəb tamamlıq əmələ gətirir [9,s.21].

Müəlliflər qeyd edirlər ki, *to hear, to see* feilləri *mental perception* yəni *to hear* feili *to learn* mənasında, *to see* isə *to understand* mənasında işləndikdə onlardan sonra tamamlıq məsdər tərkibi işlənmə bilmir, bu halda onlar tamamlıq budaq cümləsi tələb edir.

*I heard **a bird sing** - Quşun oxumağını eşitdim.*

*I hear **you have had** a wonderful trip - Öyrənmişəm ki, (eşitmişəm) yaxşı səyahət etmişiniz.*

Tamamlıq məsdər tərkibi Azərbaycan dilinə müxtəlif yollarla tərcümə edilə bilər.

Məsələn: *I heard **the bell ring*** - cümləsini iki cür tərcümə etmək olar:

1. Zəngin vurulduğunu eşitdim. (sadə cümlə);
2. Eşitdim ki, zəng vuruldu. (mürəkkəb cümlə)

He made me wait.

1. O məni gözləməyə məcbur etdi. ;
2. O məni məcbur etdi ki, gözləyim.

*He ordered **the doors to be locked.***

- 1) O, qapıların bağlanmasını əmr etdi.;
- 2) O, əmr etdi ki, qapılar bağlansın.

Prof.B.İlyiş obyekt halla məsdər tipli tərkibdə məsdərin şəxslə feillə ifadə olunmuş mübtədasına yox, digər anlayışla istiqamətlənir.

Ex: I want you to think cümləsində məsdərlə ifadə olunmuş hərəkətin subyekti you sözüdür, yəni bu söz şəxsi feilin vasitəsiz tamamlığı rolunu oynayır. Bel birləşmələri O.Yespersen nexus-object anlayışına daxil edir. Çünki, isim və ya obyekt halında olan əvəzlik şəxssiz feil forması qarşısında faktik olaraq onun mübtədasi rolunda çıxış edir. Lakin I am waiting for you to come cümləsində məsdər mübtədaya yox, cümlənin digər üzvünə istiqamətlənir. Burada O.Yespersenin terminologiyasına əsasən prepositional nexus-object anlayışı ilə üzləşirik. Bu halda məsdər əsas feilin sözlü tamamlığına əsaslanır [5].

Professor B.İlyiş predikativ məsdər haqqında danışarkən bir sıra misallar verir və göstərir ki, məsdər tamamlıq rolunda çıxış edən şəxs və əşyanın yerinə yetirdiyi və ya yetirməli olduğu hərəkəti bildirir. [25,s.34]

Ex: *I saw him swim. We always hear them speak. We forced them to yield. I hate you to go away. I wish you to stay. I intend him to come soon. I mean you to help him.*

Məsələn *I saw her swim* cümləsində məsdərin funksiyası sifətin predikativ funksiyasına çox yaxındır. Məsələn, *I found her ill.*

Yuxarıda göstərilmiş misalların hamısında feilin şəxssiz forması predikativ üzvə daha yaxındır. Çünki, o, obyekt tərəfindən yerinə yetirilən hərəkəti bildirir. Lakin, yuxarıda göstərilən misallara digər bucaq altında da baxmaq olar. Məsələn, vasitəsiz tamamlığın predikativə aid olması, mübtədanın xəbərə aid olması və s. tamamlıq predikativ üzvün ifadə etdiyi hərəkət və halın daşıyıcısıdır. Ona görə də yuxarıdakı misallarda tamamlığın predikativ üzvlə birləşməsinə bir vahid kimi baxmaq olar. Bu da əsas xəbərə tabe olan bir haldır. Həmçinin qeyd etmək olar ki, konstruksiyanın özü tamamlıq budaq cümləsinə bərabərdir. *I saw her swim = I saw that she swam* və yaxud ... *How she swam.*

I wish you to stay = I wish that you may stay.

O. Yespersenin fikrincə, *I saw him swim* cümləsində *him* əvəzliyi *swim* feilinin mübtədasi, *swim* isə xəbərdir. Ona görə də O. Yespersen bütün predikativ üçün *nexusterminini* təklif etmişdir. Onun fikrincə, *I saw him swim* cümləsində feilin tamamlığı funksiyasında çıxış edən *him swim* birləşməsinə bir vahid kimi götürür və onu *nexus-object* adlandırır.

I hate you to go away cümləsində məslə tamamilə başqadır. Əgər bu cümləni biz *I hate you* şəklində işlətsək, bu zaman onun mənası sizə nifrət edirəm kimidir və təbii ki, bu <mən istəmirəm ki, siz gedəsiniz> cümləsinə uyğun gəlmir. Ona görə də həmin cümlədə ancaq bir izah ola bilər. *You to go away* bir vahiddir ki? o da *hate* feilinə tabedir. Digər cümlələrdə quruluş yenə də başqa xarakter alır. Məsələn, *I intended her to come soon* cümləsində əvəzliliklə ifadə olunmuş tamamlıqdan sonra dayanmaq mümkün deyil. Çünki *to intend* feili özündən sonra vasitəsiz tamamlıq qəbul edə bilmir. Burada tamamlıq məsdərlə birlikdə bir vahid təşkil edir. *She forced them to stay* cümləsində əksinə əvəzliliklə ifadə olunmuş tamamlıqdan sonra dayanmaq olar və sonra məsdəri əlavə etmək olar. Belə halda məsdər göstərir ki, o həmin adamları nə etməyə hansı hərəkəti etməyə məcbur edir. Ona görə də, burada tamamlıqla məsdərin bir vahid təşkil etməsini demək olmur [36,s.45].

L. Goksadze 1998-ci ildə nəşr etdirdiyi "*An advanced course in current English Grammar*"adlı əsərində göstərir ki, mürəkkəb tamamlığın elementləri arasında əlaqə mübtədə və xəbər arasındakı əlaqəyə oxşayır. İsim və ya əvəzlilik elə bir elementdir ki, o, ya hərəkətin icraçısını və ya hərəkətə məruz qalanı və yaxud məsdərlə ifadə olunmuş vəziyyət və keyfiyyətin daşıyıcısını bildirir.

The crowd saw Gray score two magnificent goals.

Nobody forced Mary to become a housewife.

I've always found him to be reasonably diplomatic.

Bu cümlədə məsdər asılı bir elementdir və öz mübtədasına müəyyən bir hərəkət və ya vəziyyəti əlavə edir.

Mürəkkəb tamamlığın birinci komponenti ümumi halda və ya yiyəlik halda olan isim, obyektiv halda olan şəxs, yiyəlik, inkar, q/müəyyən əvəzlilikləridir; ikinci komponent məsdər, feili-sifət, cərənd, sözlü birləşmələrdir.

Ə.Abdullayev özünün "Müasir Azərbaycan dili" adlı əsərində qeyd edir ki, tərkib yarada bilmə cəhəti məsdərin feilə mənsub xarakteristikasından irəli gəlsə də, bu tərkiblərin cümlədə sintaktik vəzifə rolunda çıxış edə bilmə bacarığı məsdərin ismə aid olan xüsusiyyəti ilə əlaqəlidir. Azərbaycan dilində məsdərin ismə aid olan xüsusiyyətlərinə hal və mənsubiyyət şəkilçiləri qəbul etməsini də vurğulaya bilərik .

Bir çox tədqiqatçılar məsdər tərkibini öz elmi işlərində fərqli cür adlandırmışlar. Məsələn, M.Qanşina və H.Poustma bu tərkibi “Accusative+ infinitive construction” adlandırsalar da, V.Kauşinskaya, R.Kovner bu tərkibi “The Objective with the Infinitive construction” adlandırmışdır. Lakin L.S.Barxudarovun və D.A.Ştelinqin kitablarında tamamlıq məsdər tərkibinə rast gəlinmir.

Qədim ingilis dilində tamamlıq məsdər tərkiblərində istifadə olunan feillər yalnız kauzativ və hissi qavrayış mənasını ithaf edən feillərdən ibarət olsa da, 15-ci əsrin əvvəllərindən başlayaraq daha geniş miqyaslı feillərdən istifadə olunmağa başladı. Buna səbəb olaraq fransız və latın dillərindən keçən feilləri göstərir. Beləliklə tamamlıq bu tərkiblə istifadə olunduğuna görə mürəkkəb tamamlıq adlanır.

Tamamlıq məsdər tərkibi bir çox təsirli feillərdən əvvəl işlənir və əksəriyyət feillər “to” hissəciyi ilə birlikdə istifadə edilir. Bu feillərə “to find, to advise, to teach, to prefer, to consider, to believe, to suppose, to realize, to intend və s. misal göstərə bilərik. Məsələn: “ My mother taught me to love Shakespeare”.- Anam mənə Şekspiri sevməyi öyrətdi.

“Maybe, but he don’t allow me to tell his name”.- Bəlkə də, o mənə onun adını deməyə icaz vermədi [88,s.239].

A. A.Şaxmatov məsdəri “verbal nominative” adlandırmışdır. Lakin, M.Y.Bloxun fikrincə, məsdər hərəkətin adını göstərdiyinə görə ismin adlıq halına oxşadıla bilər.

Məsdər tamamlıq funksiyasında işlənərkən leksik cəhətdən feildən asılı olur və bir çox feillərdən sonra işlənir.

to ask- soruşmaq; *to begin*– başlamaq; *to promise*- vəd vermək; *to wish*- arzu tutmaq; *to attempt*- cəhd etmək; *to prefer*- üstün tutmaq və s.

Məsdər tamamlıq funksiyasında aşağıdakı hallarda işlənir.

1. “can afford”, “can bear” modal ifadələrindən sonra məsdər tamamlıq funksiyasında işlənə bilər [15, s.110].

Məs: *I can't afford to loose any of them at this point.*

2. Bağlayıcı əvəzlilər (what, whom, which) və bağlayıcı zərflərlə (when, how, where) işlənə bilər.

Məs: *I don't know what to say.*

Tamamlığın qarşısında ən çox istifadə olunan sifətlər bunlardır: *clever, difficult, easy, hard, impossible, nice, possible, right, strange, wrong, expensive*. Məs: *It is expensive to buy.*

İngilis dilində elə feillər var ki, bu feillərdən sonra iki tamamlıq işlənir və onlara misal olaraq “to request, to teach, to beg, to order, to instruct” və s. göstərə bilərik.

Cümlədə məsdər tamamlıq vəzifəsində olduqda məsdərdən əvvəl formal “it” əvəzliyi işlədilir, lakin tərcümə olunmur. Məs: *He learned it impossible to go there.*

1.2 Feili sifətlə ifadə olunan mürəkkəb tamamlıq

Əsas feillər iki qrupa bölünür: şəxssiz və şəxslı feillər. Şəxssiz feillər təsriflənmədiyi halda, şəxslı feillər təsriflənir. Feilin şəxssiz formalarına məsdər, feili sifət, cerund aiddir.

Mürəkkəb tamamlığın ifadə vasitələrindən biri də feili sifət tərkibləridir. İndiki zaman feili sifəti bir çox hallarda ümumi halda olan isim və ya obyekt halında olan əvəzlilə birləşərək mürəkkəb tamamlıq əmələ gətirir. Mürəkkəb tamamlığın elementləri arasındakı əlaqə mübtədə və xəbər arasındakı əlaqəyə bənzəyir. Bu tərkibdə işlənən isim və əvəzlilik hərəkətin icrasını və ya hal-vəziyyətə və keyfiyyətə məruz qalan şəxsi bildirir.

Məsələn, *I saw a small girl standing in the goldfish pond.*

The teacher caught the pupil cheating.

Bu nümunələrdə görüldüyü kimi, feili sifət yiyəlik halda olan əvəzliyə (his) və adlıq halda olan ismə (John) xəbər münasibətindədir. Azərbaycan dilinə budaq cümlə vasitəsilə tərcümə olunur və cümlədə mürəkkəb tamamlıq vəzifəsində olur.

Burada işlənən indiki zaman feili sifət isə elə bir asılı elementdir ki, o öz mübtədasına müəyyən hərəkət və vəziyyət haqqında əlavə məlumat verir. Mürəkkəb tamamlığın işləndiyi feilləri aşağıdakı qruplara bölmək olar [17,s.65].

Feili sifət cümlədə sifət və zərf xüsusiyyətlərinə malikdir. İngilis dilində feili sifət tərkibləri aşağıdakılardır:

1. "The Objective Infinitive Construction"
2. "Subjective Infinitive Construction"
3. "The Prepositional Absolute Participial Construction"
4. "The Nominative Absolute Participial Construction"

Feili sifət tərkiblərində həm ad bildirən tərəf , həm də feili sifətlə ifadə olunan ikinci tərəf işlənir. Subyekt hal feili sifət tərkibi cümlədə mürəkkəb mübtədə funskiyası daşıyır. Məsələn: *They were seen reading book at the library*". -*Onları kitab oxuyan görüblər. / Görüblər ki, onlar kitab oxuyur. / Onların kitab oxuduğunu görüblər.*

Bu cümlədə "they..... reading book" feili sifət tərkibi Azərbaycan dilinə aşağıdakı formalarda tərcümə oluna bilər: 1) onların kitab oxuduqlarını; 2) onlar kitab oxuyurlar; 3) onları kitab oxuyan.

Birinci halda üçüncü növ təyini söz birləşməsi, ikinci halda tamamlıq budaq cümləsi, üçüncü halda isə tamamlıq budaq cümləsi kimi tərcümə edilmişdir.

Tamamlıq feili sifət tərkiblərində feili sifət yiyəlik halda olan əvəzliyə və ya adlıq halda olan ismə xəbər münasibətində olur, məsələn: *We saw his coming. We saw John coming.*

Bir çox alimlər feili sifət və feili sifət tərkiblərini araşdırmış və öz tədqiqat işlərində feili sifət tərkiblərini dörd əsas yerə ayırmışdır. Bu bölgüyə tamamlıq feili sifət tərkibləri (The Objective Participial Construction), mübtədə feili sifət tərkibləri (The Subjective Participial Construction), müstəqil nominativ feili sifət tərkibləri (The Absolute Nominative Absolute Construction), müstəqil sözönlü feili sifət tərkibləri (The Absolute Participial Construction) aiddir.

Bu bölgü vasitəsilə görə bilərik ki, Azərbaycan dilindən fərqli olaraq ingilis dilində olan bu qruplaşma bu tərkiblərin cümlədə tutduğu sintaktik vəzifəyə görə müəyyənləşdirilir lakin Azərbaycan dilində isə bu bölgü zamanı feili sifət tərkiblərini yaradan sözlərin formal əlamətləri əsas götürülür. Belə ki, feili sifət tərkibləri sintaktik cəhətdən daha çox nominativ xüsusiyyətlərindən istifadə edərək cümlədə mürəkkəb mübtədə, mürəkkəb tamamlıq və mürəkkəb təyin vəzifəsini daşıyır.

Tamamlıq feili sifət tərkibini obyekt halında olan əvəzliklə ümumi halda olan isim əmələ gətirir. Tamamlıq feili sifət tərkibinin işlənmə xüsusiyyətləri ilə bağlı bir sıra özünəməxsus cəhətləri və uyğunluqları var.

Məsələn: "*In the next berth she could hear her stepmother breathing heavily*" [81,s. 295]. - Növbəti otaqda o, ögey anasının çətinliklə nəfəs almasını eşidə bilirdi. Bu cümlədə "breathing" feili "stepmother" ismi ilə predikativlik əlaqəsindədir. Hərəkətin icraçısı feili sifətlə ifadə olunubdur. Məsələn: "*Wemmick was up early in the morning, and I heard him cleaning my boots*" [74,s.294]. -Vemmik səhər tezdən oyandı və onun mənim ayaqqabılarımı təmizlədiyini eşitdim. "

Tamamlıq feili sifət aşağıdakı hallarda aşkarlına bilər: [58,s. 126]

1. Hiss-qavrayış mənasını verən feillərdən sonra (to see-görmək, to hear-eşitmək, to feel-hiss etmək, to find tapmaq, notice-sezmək) Məsələn: "*She looked out into the dining room at six o'clock and saw him silently finishing his breakfast*" [77,s.34] -O, saat altıda qonaq otağına baxdı və gördü ki, o sakitcə öz səhər yeməyini yekunlaşdırır. "*Then he looked out of the window and saw clouds gathering*" [77,s.226]. - Sonra o, pəncərədən bayıra baxdı və toplanan buludları gördü.

I can feel a pin sticking into me.

We all suddenly sensed danger approaching I hope your friend didn't hear you making those disparaging remarks about him.

2. Əqli fəaliyyət bildirən bəzi feillərdən sonra (to understand-başa düşmək, to consider-hesab etmək)

Məsələn: "*At first she thought Kate killed*".- İlk öncə,o, düşündü ki, Keit öldürülüb.

1. Arzu-istək bildirən feillərdən sonra (to want-istəmək, to wish-muradlanmaq, to desire-arzulamaq) Bu zaman yalnız Participle 2 istifadə olunur.

Məsələn: "*I should wish her brought in a manner suiting her prospects continued my benefactress*" [70,s.34]- Mən onun perspektivlərinə uyğun bir şəkildə yetişdirilməsini arzulayırdım-deyə xeyriyyəçi qadın davam etdi.

2. İcbar mənası verən feillərdən sonra (have, get, set, start).

Bu halda yalnız Past Participle (Participle 2) işlənir. Hərəkət cümlənin mübtədası tərəfindən deyil, mətndə olan digər şəxslər tərəfindən icra edilir. Deməli feili sifət ilə

ifadə olunmuş hərəkət iştirak edən şəxsin təklifi və istəyi ilə yerinə yetirilmişdir. Məsələn: " He had several bottles of wine brought.-Ona bir neçə şüşə şərab gətirdilər (O özü gətirmədi və bu işi kiməsə tapşırdı). Belə cümlələrin sualı və inkarı "do" köməkçi feili vasitəsilə düzəlir. "To have" və "to get" feilləri Azərbaycan dilinə icbar növə uyğun olaraq tərcümə edilir.

*Mrs Rossi has **her husband doing** the shipping.*

*We tried to get **the car going** but in vain.*

*It's time we set **the machinery going**.*

Qeyd etmək lazımdır ki, icbar mənasından başqa have feili hər hansı hadisə və hərəkəti görmə, müşahidə etmə mənasında da işləyə bilər.

I woke up in the night and found we had water dripping through the ceiling.

Won't have birləşməsi hər hansı bir hərəkət və ya situasiyasının baş verməsini "qəbul etməmək", "qoymamaq" mənasını verir.

I won't have you telling me what to do.

3. Təsadüfən edilən və ayrılma bildirən feillər: *catch, discover, find, come across, keep, leave, fly.*

*The woman caught **her husband reading** her diary.*

*The search party discovered **the climbers clinging** to a rock face.*

*We found **the fire burning** brightly when we came home soaked from the rain.*

*The boy send **the book flying** across the room.*

Bundan əlavə bu feil qrupları ilə işlənən tamamlıq feili sifət tərkibləri tamamlıq budaq cümləsinə transformasiya oluna bilmir. Səbəb odur ki, bu tip feillər tərcümə edilərkən "that" bağlayıcısını qəbul etmir.

Feili sifət tərkiblərinin bir çox ifadə vasitələri mövcuddur və Azərbaycan dilinə tərcümədə feili bağlama, feili sifət, məsdər, təyini söz birləşməsi ilə ifadə oluna bilər.

Nəzərə almaq lazımdır ki, yuxarıda adlarını çəkdiyimiz feillərin bəziləri ancaq feili sifətlə işlənir: *catch, spot, find, discover, smell, leave, keep, start, set, stop, send, perceive, spy.* Digərləri isə həm indiki zaman feili sifəti, həm də məsdərlə işləyə bilər: *feel, hear, see, notice, observe, sense, watch, get, have.*

Tamamlıq feili sifət tərkibləri bəzi hallarda məsdər tərkibinə oxşarlığı ilə diqqəti cəlb edir. Bu feili sifətin hiss və əqli qavrayış ifadə edən feillərlə işləndiyi zaman baş tutur. Məsələn: " I saw them playing football" və "I saw them play football". Birinci verilən cümlədə hərəkət proses kimi qeyd edilir, halbuki digər cümlədə yalnız fakt göstərilir.

Məsdər və ya indiki zaman feili sifəti arasındakı semantik fərqlər aşağıdakılardır:

1) məsdər hərəkəti ümumilikdə və yaxud başa çatma faktını nəzərə çatdırır. Feili sifət isə prosesi, hərəkətin bir hissəsini bildirir.

a) *James watched David mend the lamp.*

b) *James watched Bill mending the lamp.*

(a) cümləsi göstərir ki, Ceyms Davidin işi tam görməsini, hərəkətin sona yetdiyini müşahidə edirdi və həmin hərəkətin nəticəsi o idi ki, lampa artıq təmir olunub. Məsdərlə ifadə olunmuş hərəkət indi davam etmir, o artıq başa çatmışdır. (b) cümləsi nəzərə çatdırır ki, Ceyms Davidi həmin hərəkətin davam prosesində müşahidə edirdi. David çalışırdı ki, lampanı təmir etsin. Lakin lampa ola bilsin ki, hələ də təmir edilməyib. İndiki zaman feili sifəti ilə ifadə olunmuş hərəkət davam etməkdədir, hələ bitməyib. Beləliklə, mürəkkəb tamamlığın bir hissəsi olan məsdər hərəkətin tamamlandığını, indiki zaman feili sifəti isə həmin hərəkətin davam etdiyini vurğulayır. Eyni fərqi aşağıdakı cümlələrdə də müşahidə etmək olar.

I saw them cross river (= I saw them reach the other side).

I saw them crossing the river (= I don't know if they reached the other side).

2) Bəzən məsdər ani bir hərəkəti bildirir, feili sifət isə hərəkətin təkrarını nəzərə çatdırır. Tərz fərqi aşağıdakı cümlələrdə hiss olunur.

She saw him shoot at the bear.

She saw him shooting at the bear.

"Shoot" məsdəri güllənin bir dəfə atıldığını bildirdiyi halda "shooting" indiki zaman feili sifəti hərəkətin müəyyən bir periodunu, təkrarını və davam etdiyini bildirir.

Bir çox dilçilər feili sifət tərkiblərini müxtəlif qruplara bölmüşlər. Bununla bağlı 1952-ci ildə dərc olunan "İngilis dilinin praktik qrammatikası" ilə bağlı elmi işdə feili sifət tərkibləri iki hissəyə bölünürdü:

- 1) müstəqil nominativ feili sifət tərkibləri,
- 2) sözlü nominativ feili sifət tərkibləri.

Obyekt halında olan feili sifət tərkibləri indiki və keçmiş zaman olmaqla iki hissəyə bölünür. Bunlardan fərqli olaraq, professor O.Musayev feili sifət tərkiblərini dörd növə ayırmışdır. V.L.Kauşanskaya isə bu tərkibləri dörd növdən əlavə olaraq digər iki növü birləşdirib ümumilikdə altı növün mövcudluğunu qeyd edərək aşağıdakıları əlavə edirlər:

1. The Nominative Absolute construction without Participle; feili sifətsiz müstəqil nominativ tərkib

2. The Prepositional Absolute construction without Participle; feili sifətsiz sözlü müstəqil nominativ tərkib

İndiki zaman feili sifətlər təklidə işlədilən zaman cümlədə mübtəda və ya tamamlıq vəzifəsində iştirak edə bilməz. Bu tərkiblərin yaradılması üçün zəruri olan amil hiss və qavrayış bildirən feillərin bu tərkibdə işlədilməsidir. Bu feillər: To see, to feel, to observe, to notice, to hear, to watch və s. Ümumi halda olan isim və ya obyekt halında olan əvəzlik indiki zamanda istifadə edilən feili sifət ilə birlikdə işləyərkən tərkib əmələ gətirir və cümlədə müəyyən olunmuş sintaktik funksiyanı daşıyır. Bu cümlələr Azərbaycan dilinə iki şəkildə tərcümə oluna bilər. Məsələn: "I saw her walking"- Mən onu gəzən gördüm. Mən gördüm ki, o gəzir.

"İngilis dilinin praktik qrammatikası" adlı işdə keçmiş zaman feili sifət tərkibləri vurğulanır, belə ki, ümumi halda olan isim və obyekt halda olan əvəzliyin keçmiş halda olan feili sifətlə əlaqəyə girib işlənməsi bu tərkiblərin yaranmasında əsas faktordur. Bu qisim cümlədə mürəkkəb tamamlıq funksiyanı çıxış edir. İcbar mənasından başqa "have" feili malik olmaq, başına gəlmək, mənasında da işləyə bilər və bu halda həmin feildən sonra keçmiş zaman feili sifəti işlənir. "Get" feili də həmin mənada işləyə bilər.

1. *He'll never have the boon completed.*

2. *I'll have this done before we start.*
3. *We got our roof blown off in the gale last night.*
4. *If you are not careful you'll get your teeth pushed down your throat.*

"*Won't have*" birləşməsindən sonra keçmiş zaman feili sifəti hər hansı bir işi rədd etmək, qoymamaq mənasını kəsb edir.

1. *I won't have my house turned into a hotel.*
2. *Qoymaram mənim evim mehmanxanaya çevrilsin.*

N.A.Kobrina qeyd edir ki, keçmiş zaman feili sifətləri üç hissəyə bölünür.

1. The Objective Participial Constructions;
2. The Nominative Absolute Participial Constructions;
3. The Prepositional Absolute Participial Constructions;

Feili sifət tərkibləri Azərbaycan dilinə tərcümə olunarkən həmişə feili sifət kimi verilmir. Onlar müxtəlif şəkildə tərcümə oluna bilər. Buna əsas səbəb Azərbaycan və ingilis dillərinin morfoloji strukturuna görə analitik və aqqlütinativ dil qrupuna aid olmasıdır, bu amil iki dil arasında qrammatik qeyri müvafiqliyin ortaya çıxmasında rol oynamışdır.

İngilis dilindən Azərbaycan dilinə bu tərkiblər ya tamamlıq budaq cümləsi kimi, ya da mənsubiyyət şəkilçiləri vasitəsilə düzələn feili sifət kimi tərcümə olunur. Məsələn: "I saw him standing at his door" [74,s.270].

1. Mən onun qapıda dayandığını gördüm.
2. Mən onu qapıda dayanan gördüm.
3. Mən gördüm ki, o, qapıda dayanıb.

Hər iki forma münasib və qəbul olunan formalardır və hər biri öz daxilində özünə xas olan semantik çalarları və məna yüklərini əks etdirir. Tərcümənin necə formada verilməsi cümlənin məzmunundan, verilmiş situasiyadan və tərcüməçinin verdiyi üstünlükdən asılı olur. Bəzi hallarda Azərbaycan dilinə tərcümə zamanı tərkib kimi deyil, sadə cümlə şəklində tərcümə olunur. Bu əsasən "to get" və "to have" feilləri işlədilən zaman müşahidə olunur. Həmçinin bir çox hallarda feili sifət tərkiblərinin ekvivalenti Azərbaycan dilinə feili bağlama forması və məsdər tərkibi

şəklində verilə bilər. Məsələn: " He liked to watch her doing things however commonplace".- O, mənasız işlərlə məşğul olanda belə ona baxmağı sevirdi.

"To" hissəciyi məsdər və indiki zaman feili sifətləri ilə işləyə bilər, lakin onlar fərqli mənə yükünü ehtiva edirlər.

Tamamlıq məsdər konstruksiyası aşağıdakı hallarda işlədilir.

1. Bir hərəkəti əvvəldən sona qədər təsvir etmək üçün;
2. Sadəcə bir dəfə baş verən hərəkəti xarakterizə etmək üçün;
3. Qısamüddətli bir hərəkəti təsvir etmək üçün;
4. Qeyd olunan hərəkət artıq bitdiyi zaman;

İndiki zaman feili sifətləri isə bu hallarda işlədilir:

1. Bir hərəkəti qələmə alarkən başdan sonacan təsvir etmək istəmədikdə [42,s.53]-"*She heard a distant voice shouting*".

2. Təkrarlanan hərəkəti təsvir etmək üçün-"*Did you hear those dogs barking most of the night?*"

3. Hərəkətin uzun və ya geniş versiyasını xarakterizə etmək üçün-"*I could hear his finger tracing over the painted letters of my name, and I afterwards distinctly heard him breathing at the keyhole*" [74,s.309].

4. Əgər hərəkət hələ bitməyibsə-"*Whenever I watched the vessels standing out to sea with their white sails spread, I somehow thought of Miss Havisham and Estella*"[74,s.154].

Mürəkkəb tamamlığın ifadə vasitələrindən biri də kauzativ tərkiblərdir və onların iki forması mövcuddur: məlum və məchul forma.1. Məlum növdə olan kauzativ strukturda istifadə olunan feillər aşağıdakılardır.

Subject+causative verb(let/make/have/get)+object(agent)+verb

Bu feillərdən sonra məsdərin işlənməsi mütləqdir.

1. Make feili məcburiyyəti ifadə etmək üçün işlədilir. Məsələn: "*Mr.George has made me feel that I may have been egoistic and self-interested about it*".

2. "Let" feili icazə bildirmək üçün istifadə edilir. Məsələn:" I let him take me to a restaurant of his choice" [87,s.72].Yalnız "get" ilə işlənən tərkiblərdə məsdərin qarşısında "to" hissəciyi istifadə olunur.

Kauzativ konstruksiyanın məchul növü iki feilin köməyi ilə yaradılır.

Subject+ get+object+verb past participle

Subject+have+object+verb past participle

"Get" feili bir tapşırığı kiməsə yerinə yetirməyə sövq etmək üçün istifadə olunur. Məsələn: "I got my son to eat the whole breakfast".-Mən oğlumu səhər yeməyini yeməyə razı sala bildim.

"Have" feili isə məsuliyyəti digər adama ötürdükdə və ya ona göstərişlər verilən zaman işlədilir [47,s.36]. Məsələn: "I had my assistant type the report".-Məruzəmi katibəmə çap elətdirdim."Have" və "get" feilləri arasında mövcud bəzi fərqlər vardır, "get" feili daha çox şifahi nitqə uyğun olduğu üçün danışq zamanı istifadə olunur lakin "have" feili daha çox ədəbi dildə istifadə olunur. Get feili hərəkət üçün bütün hazırlıqları ehtiva edir. Lakin "have" feili hərəkətin yalnız nəticəsini göstərir.

Modal feillər kauzativ tərkiblərin daxilində istifadəsi mümkündür. Məsələn: "You should have your hair cut". "She have to get children get up early in the morning". Bəzi alimlər bu konstruksiyanı feili sifət tərkiblərinin bir hissəsi kimi qəbul edirlər. "Have", "get" feilləri zamana uyğun dəyişməsi mümkündür.

1.3 Cerundla ifadə olunan mürəkkəb tamamlıq

Feilin təsriflənməyən forması olan cerundun inkişafı orta ingilis dilinin son çağında şahid oluruq. Cerund ikili təbiətə malik olub özündə feilin və ismin xüsusiyyətlərini daşıyır. Feil xüsusiyyətlərinə zaman və növ kateqoriyasına malik olmasını, isim xüsusiyyətlərinə isə cümlədə tamamlıq, mübtədə, ismi xəbərin ad hissəsi kimi sintaktik vəzifə daşmasını göstərə bilərik. Cerundun yaradılması üçün məsdər vəzifəsində olan söz kökünə "ing" suffiksini əlavə etmək zəruridir. N.Vorontsova cerund haqqında belə yazmışdır: "Cerund hərəkətin adını bildirməklə həm feilin, həm də ismin xüsusiyyətlərini özündə daşıyır" [20,s.167].

Mürəkkəb tamamlığın ifadə vasitələrindən biri də cerund tərkibidir. Cümlənin xəbərindən sonra bəzən nominal element və cerunddan ibarət olan mürəkkəb tamamlıq işlənir. Həmin nominal element ya adlıq halında, ya da yiyəlik halında olan isimlə və yaxud da yiyəlik əvəzliyi ilə ifadə olunur.

*I remember **your asking** me the same question a moment ago.*

*Do you mind **John's coming** with us?*

*You cannot count on **the weather being fine**.*

Bir çox alimlər cerundun başqa sözlərlə birləşib tərkib əmələ gətirmə bacarığına toxunmuşlar. T.Novitskaya, İ.Maqidova və başqalarını nümunə göstərə bilərik.

Öz yazdığım- Yiyəlik əvəzliyi, adlıq halındakı isim, ismin yiyəlik halı və obyekt halında olan əvəzlilər cerund tərkibinin ismi hissəsini ifadə edir. Feili hissə cerund ilə ifadə olunur [11,s. 102-105].

Bir sıra təsirli feillər və isim və ya əvəzlilə ifadə olunaraq cümlədə tərkib formalaşdırır. Bu təsirli feillərə aşağıdakılar aiddir" to hate, to mean, to dislike, to stop, to keep, to imagine, to forgive, to deny, to kind, to notice, to insist, to like, to leave, to understand, to appreciate, to remember, to forget, to forgive, to be afraid, to excuse and etc [45,s.225]. Məsələn: "You remember his breaking off here about some woman that he had great trouble with"[74,s.721]- Siz onun burada ciddi problemləri olduğu qadınla ayrılmağını xatırlayırsınız.

Digər nümunələr:

I dislike his coming home late every night.

I can't imagine his doing such a thing.

Please excuse my opening your letter by mistake.

Forgive my (me) ringing you up so early.

To accept the position you offer would involve my living in London.

Your wish to go for a walk does not justify your leaving the baby alone in the house.

I don't like her troubling John so often.

If he mentions my getting drunk last night, I shan't be able to resist reminding him of a few of his own past lapses.

Bu nümunədə tərkibin birinci komponent olan cerund hərəkətin icraçısını ifadə etdiyi halda, ikinci komponent ilə ifadə olunmuş cerund isə icraçının yerinə yetirdiyi hərəkəti təcəssüm etdirir.

O.Musayev cerund tərkibinin cümlədə sözönlü mürəkkəb tamamlıq və sintaktik cəhətdən mürəkkəb tamamlıq kimi funksiyasını bir-birindən ayırır. M. Qanşınanın qeydlərinə görə, bəzən cerunddan əvvəl yiyəlik halda olan isim və ya yiyəlik halda olan isim işlənir. Bu tərkibdə isim/əvəzlik və cerund arasında olan münasibət mübtəda və xəbər münasibətidir və bu tərkiblər cümlədə cerund üçün səciyyəvi olan mürəkkəb zərflik, mürəkkəb mübtəda və mürəkkəb tamamlıq funksiyalarını yerinə yetirir.

Nominal element funksiyasında çıxış edən isim və ya əvəzlik cerundla ifadə olunmuş hərəkətin icraçısını bildirir. Həmin hərəkətin icraçısı cümlənin əsas mübtədası ilə uyğun gəlmir, yəni onunla eyni deyil. Aşağıdakı cümlələri müqayisə edək:

Tom insisted on seeing the document (Tom saw the document).

Tom insisted on my seeing the document (I had to see it).

I don't object to living here (I live here and I have nothing against it).

I don't object to Tom's living here (Tom lives here and I have nothing against it).

L.Qoksadze qeyd edir ki, yiyəlik əvəzliyi və ya yiyəlik halında olan isimlə işlənən cerund tərkibi rəsmi, yazılı ingilis dili üçün daha səciyyəvidir. Danışıq dilində isə obyekt halında olan şəxs əvəzliyi və ya ümumi halda olan isim variantına üstünlük verilir.

*He doesn't like **me coming** often.*

Cerund tərkibi "it" əvəzliyi ilə işlənərkən cümlədə mübtəda vəzifəsində çıxış edir. Məsələn: "It was quite unexpected his coming back so soon".- Onun belə tez geri dönməsi kifayət qədər gözlənilməz idi.

Bəzi hallarda "to be" feilinin cerund versiyası bağlayıcı feilin köməyi ilə işlədilir. Məsələn: "I don't like your being late".

Əgər cerundu qabaqlayan isim yiyəlik halda işlənə bilməzsə, həmin isim ümumi halda tətbiq edilə bilər. Bu hala cerund tərkibində ismi hissə iki və daha artıq isimdən ibarət olan zaman və ya isim post-pozisiyada işlənən təyin ilə təyin olunduğu zaman ortaya çıxır [50,s.177].

Məsələn: "Do you mind me seeing your books and notebooks again? Did you ever hear of a man of sense rejecting such an offer".

Şəxs əvəzlilərinin obyekt halda işlədilməsi geniş yayılmamışdır. Əgər obyekt halında olan əvəzlik və ya ümumi halda olan isim "ing" formasını qabaqladığı zaman, bu cür cerund tərkibləri feili sifət tərkibi ilə oxşarlığı ilə diqqəti cəlb edir. Qanşına bu tərkibləri "yarı-cerund"(half gerund) adlandırmışdır [43,s.230].

Bəzi alimlər cerund tərkiblərini(ismin yiyəlik halı və ya yiyəlik əvəzliyi ilə ifadə olunmuş tərkiblər) və yarı-cerund tərkiblərini (ümumi halda olan isim və ya obyekt halında olan əvəzlilərlə ifadə olunmuş tərkiblər) bir-bir ayrı təhlil edirlər və beləliklə iki fərqli konstruksiyanın varlığını qeyd etmiş olurlar [50,s.178].

Barabaş qeyd edir ki, cerund isim və ya əvəzliklə münasibətə girərkən cerund tərkibi formalaşdırır və ismi komponent şəxsi və ya əşyanı işarə edə bilər. İsmi komponent müxtəlif üsullarla ifadə oluna bilər [41].

1. Əgər o, əşyanı işarə edirsə, ismi hissə "it", "this", "that" və ya ümumi halda olan isimlə ifadə oluna bilər.

2. Əgər ismi hissə şəxsi idarə edərsə iki variantdan istifadə olunur.

a. İsmi hissə şəxsi işarə edərsə, danışmaq üslubu və qeyri rəsmi ingilis dili üçün xarakterik olan obyekt halda olan əvəzlik və ya ümumi halda olan isimlə ifadə olunur [41,s.136]. Məsələn: "You can not stop him talking to the press".

b. Birinci komponent rəsmi ingilis dili üçün səciyyəvi olan yiyəlik əvəzliyi və ya yiyəlik halda olan isimlə ifadə oluna bilər: "He laid hold of me, and insisted on my accompanying him to the Pumblechookian parlour" [74,s. 206]. -O məni tutdu və onu Pambleçokaniya salonuna kimi müşayiət etməyimi təkid etdi.

Bu iki variant istifadə olunarkən cerund tərkibinin semantikasında cüzi fərqlər nəzərə çarpır. Birinci nümunənin tərkibində müəllif hərəkəti emfatikləşdirmişdisə, ikinci nümunənin tərkib hissəsində hərəkətin icraçısı emfatikləşir.

İsmi hissə "all", "this", "that", "both", "each" əvəzliləri ilə də ifadə oluna bilər. Məsələn: "She was wakened by someone knocking at the door".

Mürəkkəb tamamlıq funksiyasında işlənən cərənd tərkibləri Azərbaycan dilinə məsdər tərkibi, feili sifət tərkibi və tamamlıq budaq cümləsi şəklində tərcümə oluna bilər.

II FƏSİL

İngilis və Azərbaycan dillərində mürəkkəb tamamlığın mətndə işlənmə xüsusiyyətləri

2.1. Mürəkkəb tamamlığın funksional xüsusiyyətləri

Cümlə üzvləri müxtəlif vəzifəni yerinə yetirməsinə baxmayaraq, bir-biri ilə sıx grammatik əlaqədə - yəni tabeəddi və ya tabe mövqeyində olub, mənaca tam bir vahid olan cümlələrini yaradır.

Məlum olduğu kimi, ikinci dərəcəli üzvlər əsasən baş üzvlərə tabe olub, onların ətrafında qruplaşdığı kimi, bəzən biri digərinə tabe olub onun ətrafında qruplaşır.

Məsələnin mahiyyətinə keçməzdən əvvəl bir qədər “ikinci dərəcəli üzvlər”in mahiyyəti barədə danışmaq yerinə düşərdi. Qeyd etmək lazımdır ki, ifadə etdiyi məna baxımından heç də ikinci dərəcəli üzvlər baş üzvlərdən geri qalmır. Hətta bir sıra hallarda ünsiyyət prosesində cümlənin ikinci dərəcəli üzvləri, məna baxımından cümlənin baş üzvlərinə nisbətən daha çox əhəmiyyət kəsb edir. Məsələn, “*read carefully*” cümləsində heç də “*carefully*” zərfliyi mənaca “read” xəbərindən az əhəmiyyət kəsb etmir. Lakin bununla belə, heç vaxt “*carefully*” zərfliyi cümlənin baş üzvü ola bilməz.

Burada əsas fərq məna fərqi deyil. Əsas fərq grammatik baxımdan özünü göstərir. Belə ki, xəbər bilavasitə predikativ ifadə etdiyi halda, yəni obyektiv reallıqla bilavasitə bağlı olduğu halda, zərflilik obyektiv reallıqla bilavasitə, yəni xəbər vasitəsilə əlaqələnir. Deməli, buradan belə nəticəyə gəlmək olar ki, xəbər sanki cümlənin əsas gözəyini təşkil edir. Eyni sözü mübtədə haqqında da demək olar. Yəni mübtədə və xəbər hər hansı bir cümlənin formalaşmasında mühüm rol oynadıqları üçün onlar cümlənin baş üzvləri hesab edilir.

Tamamlıq konkret bir cümlə üzvündən asılı olmayıb, cümlədə xəbərə deyil, feilə aid olur. Belə ki, tamamlıq cümlədə semantik cəhətdən prosesi göstərən sözlə sıx şəkildə bağlı olur. Tamamlıq cümlədə özündə proses xarakterini ehtiva edə bilən cümlə üzvü ilə münasibətə girir. Bu funksiyada zərflilik, təyin və ya mübtədə çıxış

edə bilər, hərçənd ki, cümlədə əksər hallarda xəbər prosesi təcəssüm etdirir. Buradan belə nəticəyə gəlmək olar ki, məhz bu səbəbdən tamamlıq daha çox cümlədə xəbərlə münasibətdə olur.

A. Smirnitkiyə görə, ingilis dilində tamamlıqlar sözlü və sözsüz olaraq iki hissəyə bölünür. Digər tədqiqatçılardan fərqli olaraq A.Smirnitkiy sözlü tamamlıqları dörd bölgü üzrə təsnif etmişdir:

1. Digər sözləri ilə birgə işlənən tamamlıqlar;
2. "With" sözlü ilə işlənən tamamlıqlar;
3. "By" sözlü ilə tətbiq edilən tamamlıqlar;
4. "To" sözlü ilə işlənən tamamlıqlar; [44,s.214]

“By” sözlü ilə işlənən sözlü tamamlıqlar - İngilis dilində tamamlığın səciyyəvi cəhətlərindən biri hərəkətin obyektini, yəni hərəkətə nəzərən passiv olan predmeti müəyyən etməkdir. Halbuki, ingilis dilində həmçinin hərəkətin icraçısını və ya hərəkətin mənbəyini təcəssüm etdirən tamamlıqlara da təsadüf edilir. Bu növ tamamlıqlar “by” sözlü vasitəsilə təqdim olunur.

Məsələn: /I have been very wrong and neglectful in leaving everything to be done *by him*!! - /Mən bütün görüləsi işləri ona həvalə etməklə çox səhv və laqeyd olmuşam// .

“By” sözlünün xarakterizə edən və onu başqa sözlərindən fərqləndirən xüsusiyyətləri aşağıdakı kimi qiymətləndirmək mümkündür.

1. Başqa sözlü tamamlıqlardan fərqli olaraq, bu növ tamamlıqlar müntəzəm olaraq məchul konstruksiyalarda tətbiq olunur. O, semantik cəhətdən predikativliyin xüsusi forması olan passivlik kateqoriyası ilə üzvi surətdə bağlıdır. Halbuki, digər sözlü tamamlıqlar istənilən konstruksiyada tətbiq oluna bilər.

“By” sözlü tamamlığın başqa tamamlıqlara nəzərən mövcud olan aydın fərqi “with” sözlü ilə işlənən tamamlıqlarla (hərəkətin alətini bildirən) müqayisə zamanı ortaya çıxır. Məna cəhətdən “by” sözlü tamamlıqlar “with” sözlü ilə işlənən tamamlıqlarla yaxınlıq təşkil edir. Lakin “with” sözlü tamamlıqlar eyni zamanda həm məlum, həm də məchul növ tərkiblərdə təsadüf edilir. Məsələn: “I cut it with a knife” və “It was cut with a knife”.

2. By sözünün ikinci xarakterik xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, o, məlum növdə verilmiş tərkibin mübtədası ilə ekvivalentlik təşkil edir.

Bəzi hallarda cümlədə elə sözlər olur ki, onun hansı cümlə üzvü olduğunu təyin etmək mümkün olmur. Məsələn, verilən “*I painted the door green*” cümləsində “*green*” sözünün hansı ikinci dərəcəli cümlə üzvü olmasını söyləmək qeyri-mümkündür. Bəzən bu qəbildən olan sözləri obyektiv-predikativ üzv adlandırırlar [24,s. 167]. Lakin ikinci dərəcəli cümlə üzvlərindən danışarkən nədənsə obyektiv-predikativ üzv haqqında heç bir məlumat verilmir.

Elə hallar olur ki, verilən bu və ya digər sözün hansı ikinci dərəcəli üzv olmasını belə müəyyənləşdirmək çətinidir. Məsələn: “*In autumn leaves fall down from trees*” cümləsində “*from trees*” birləşməsini həm vasitəli tamamlıq, həm də zərflik kimi qəbul etmək olar. Bunları sual vermək yolu ilə ayırd etmək də bir növ qeyri-mümkündür.

1. *From where do leaves fall down?*

2. *From what do leaves fall down?*

Birinci cümlədə “*from trees*” birləşməsi yer zərfliyi kimi, ikinci cümlədə isə vasitəli tamamlıq kimi dərk edilə bilər.

Müasir ingilis dilində elə hallar olur, eyni sözünü bir vəziyyətdə özündən sonra işlənən sözlə birlikdə vasitəli tamamlıq kimi, başqa bir vəziyyətdə isə zərflik kimi çıxış edir, məsələn:

1. *He insisted on my reading.*

2. *Our country is rich in minerals.*

Verilən misallarda sözlərin işlənməsi bir növ onlardan əvvəl işlənən isim, sifət və feilin mənaları ilə bağlıdır. Belə hallarda sözünü özündən sonra gələn sözlə birlikdə vasitəli tamamlıq kimi çıxış edir [25,s. 62].

Elə hallar da olur ki, sözünün işlənməsi özündən əvvəl gələn sözdən asılı olmur. Sözü özündən sonra gələn sözlə mənə əlaqəsinə girir. Həmin birləşmə yer zərfliyi kimi çıxış edir. Məsələn:

1. *They lived in the village.*

2. *They lived on the first floor.*

Verilən misallarda müxtəlif sözləri özlərindən sonra gələn sözlərlə birlikdə işlənərək yer zərfliyi funksiyasında çıxış edir.

Eyni zamanda qeyd etmək lazımdır ki, “to live” feili ilə başqa birləşmənin də işlənməsi mümkündür, məsələn:

*She lived **on** her wages.*

*She lived **on** her scholarship.*

*She lived **on** a **monthly allowance**.*

Bu misallarda isə, şübhəsiz, sözlü birləşmələr vasitəli tamamlıq kimi çıxış edir.

Eyni mənzərəyə “to write” feili ilə işlənən sözlərində də rast gəlirik, məsələn:

1. *She wrote **to** Tom.*

2. *She wrote **in** the room.*

Sözlü birləşmə birinci cümlədə vasitəli tamamlıq kimi, digər hallarda isə yer zərfliyi kimi çıxış edir.

Deməli, belə qənaətə gəlmək olar ki, eyni sözünü müxtəlif mənə kəsb edir.

Bir sıra hallarda isə sözünü + isim, sözünü + əvəzlik birləşmələrində bu birləşmənin təyin, yoxsa sözlü vasitəli tamamlıq kimi çıxış etməsini müəyyənləşdirmək olduqca çətin olur.

B.İlyiş aşağıdakı cümlələri verərək qeyd edir ki, “*a boy of ten*” tipli birləşmələrdə “*of ten*” birləşməsi təyin funksiyasında çıxış edir [19,s. 64]. O bunu sual vermək yolu ilə izah edir.

*A **boy of ten** came in.*

***What boy** came in?*

Lakin qeyd etmək lazımdır ki, deyiləndən o nəticəyə gəlmək olmaz ki, həmişə *of* sözlü birləşmə təyin funksiyasında işlənir. Bu barədə iki müxtəlif fikir mövcuddur. M.Qanşina və N. Vasilevskaya qeyd edirlər ki, feil və sifətdən düzələn isimlərdən sonra işlənən *of* + *cerund* birləşməsi sözlü vasitəli tamamlıq funksiyasında çıxış edir [19,s. 272].

Məsələn:

1. “...she felt a strange certainty **of being watched**, and turning, saw Irene in the open doorway “[78,s.46].

2. *There is no possibility of taking a walk that day* [70,s.5].

3. *She had come for good, and no intention of ever going again*[73].

V.L.Kauşanskaya və digər müəlliflər isə qeyd edirlər ki, *of* + *cerund* birləşməsi yuxarıda göstərilən hallarda təyin funksiyasında çıxış edir. Bu münasibətlə onlar aşağıdakı qəbildən olan misalları verirlər [51,s.182].

1. “*There is no chance of their getting married for years*” [78].

Təsirli feillə işlənərək onun mənasını tamamlayan ikinci dərəcəli cümlə üzvünə vasitəsiz tamamlıq deyilir. Artıq irəlidə qeyd eildiyi kimi, vasitəsiz tamamlıq obyektə qarşı yönələn feillərdən sonra işlənir. Şübhəsiz həmin feillər cümlədə təsirli feil kimi çıxış edir. Vasitəsiz tamamlıq qəbul edən təsirli feilləri aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar:

1. Təsirli feil bir vasitəsiz tamamlıq qəbul edir, *məsələn*:

“*He brought his son **Eddy***” [82,s. 35].

“*The doctor stood up and put **the shotgun** in the corder behind the dresser*” [82,s. 39].

“*Mrs Garner was building **a fire** in rhe stove*”[82,s. 43].

“*She carried **a plate** with two fried eggs*” [82,s.109].

“*We ate **a lunch** at Jimmy Hanley’s place*” [82,s.135].

“*He turned **the handle** and went in*” [82,s.124].

“*Nick opened **the door** and went in*” [82,s.43].

Qeyd etmək lazımdır ki, qeyd edilən feillərin bir qrupu eyni zamanda təsirsiz feil kimi də işlənir. Bu zaman həmin feillər heç bir tamamlıq qəbul etmir. Beləliklə, eyni feil həm təsirli, həm də təsirsiz feil kimi çıxış edir, məsələn:

“*The boy **stood** on the porch when they got into the car*” [82,s.127].

“*By the time Krebs **returned** to his home town in Oklahoma the greeting of heroes was over*” [82,s. 103].

“*The door to kitchen **opened** and the nigger came in*” [82,s. 66].

Xətlə ayrılan feillərin əksəriyyəti eyni zamanda təsirli feil kimi də işlənə bilər.

2. Qeyd edilən təsirli feillər iki vasitəsiz tamamlıq götürə bilir: *to ask, to forgive, to teach, to answer, to envy, to take* və s. [10,s. 365].

I asked Kate a question. Bu cümləni belə transformasiya etmək olar: *I asked Kate. I asked a question.*

Answer me this question → *Answer me. Answer this question.*

Take the boy a long walk → *Take the boy. Take a long walk.*

Forgive him his rudeness → *Forgive him. Forgive his rudeness.*

Hear me one word → *Hear me. Hear one word.*

They envy our successes → *They envy us. They envy our successes.*

Aunt Sylvia even spared my mother any admonition ...

3. Bir qrup feillər həm vasitəsiz, həm də vasitəli tamamlıq götürə bilir. Bu haqda növbəti hissədə, yəni vasitəli tamamlıq bölməsində məlumat veriləcək.

4. Elə feillər olur ki, feil vasitəsiz tamamlıq və yer zərfliyinə qarşı yönəlir, məsələn:

“ *Mrs. Hathaway put a newspaper on the tray*” [90,s.192] .

Belə hallarda yer zərfliyinin işlənməsi vacibdir. Əks halda cümlənin mənası anlaşılmaz olar.

5. Feil zaman zərfliyi və vasitəsiz tamamlıq tələb edir, məsələn:

We won't keep you long.

6. Feil vasitəsiz tamamlıq, eyni zamanda yer və zaman zərfliyi tələb edir, məsələn:

“*You won't keep it long here, will you*” [83, s. 59].

7. Feil vasitəsiz tamamlıq və tərz-i-hərəkət zərfliyi tələb edir, məsələn:

“ *You never take me seriously, will you, Thomas?*” [80,s.237].

8. Feil vasitəsiz tamamlıq və məqsəd zərfliyi tələb edir, məsələn:

“ *I have brought my daughter to be photographed*” [83,s.82].

Verilən nümunələr bir daha göstərir ki, müasir ingilis dilində bu və ya digər feilin müvafiq mənası yalnız cümlə daxilində reallaşır.

Vasitəsiz tamamlığın cümlədə tutduğu yerdən danışarkən ingilis dilinə xas olan söz sırasına nəzər salmaq lazımdır. O.Musayev nəqli cümlələrdəki söz sırasından

danışarkən qeyd edir ki, ingilis dilinə xas olan söz sırası belədir.: mübtəda + təsirli feil+ vasitəsiz tamamlıq (3; 22). Dil faktları bu fikrin tam dolğun olduğunu göstərir, məsələn:

“Jemma closed the window” [89,s.155].

“I rang the bell” [70,s.192].

*“John turned **the handle** and we all went in” [82,s.124].*

*“You can stop **the slaughter**”[82,s. 125].*

*“Jack doesn't say **anything**” [82,s.126].*

*“How can I beat **him**” [82,s. 130].*

*“We ate **a lunch** at Jimmy's” [82,s. 155].*

*“ John put **the hat** on the table” [82,s.137].*

Belə sıralanma ondan irəli gəlir ki, təsirli feillə vasitəsiz tamamlıq arasında möhkəm əlaqə mövcuddur. Bu münasibətlə B.İlyiş belə yazır: "Müasir ingilis dilinə xas olan səciyyəvi xüsusiyyətlərdən biri də bu dildə feillərlə vasitəsiz tamamlıq arasında möhkəm, demək olar ki, qırılmaz əlaqənin mövcud olmasıdır. Müasir ingilis dilində təsirli feillər mənaca o dərəcədə natamamdır ki, onun mənaca tam olması tamamlıqdan o dərəcədə asılıdır ki, onları tamamlıqdan ayırmaq mümkün deyil (20; 38).

Lakin elə hallar olur ki, cümlədə vasitəsiz tamamlıq bilavasitə feildən sonra yox, cümlənin əvvəlində gəlir, məsələn:

*“ **This hand** my mother grasped in her own” [77,s. 159].*

*“**Her power of attraction** he regarded as part of her value, as his property”[78,s.81].*

*“**The rest of your pictures**” you can hang round the gallery upstairs [78,s.87].*

*“**True love**” she had never felt for him [77,s.272].*

“We shall here term ordinary objects”[49,s.67].

*“**Morality** you might respect, but salaried morality - no!”.[79]*

*“**The third wall** he approached with more excitement” [79].*

His vest he arranged in the same place.

His wet cracked hat he lay softly upon the table [77,s. 469].

Her beauty, her wit, her accomplishments *she may sell to you, but her love is the treasure without money and without price* [77,s.179].

Müasir ingilis dilində müəllif söylənən nitqi daha emosional vurğulamaq istədiyi halda, vasitəsiz tamamlığı cümlənin baş üzvləri olan mübtəda və xəbərdən əvvəl tətbiq edə bilər. Tamamlığın durduğu mövqe etibarilə məntiqi vurğu onun üzərinə düşür və beləliklə, aktual üzvlənmənin tərkib hissəsi olan remanı əmələ gətirir. Məsələn: */One or two music stores caught her eye and into these she ventured//*. - */Bir və ya iki musiqi mağazası onun diqqətini cəlb etdi və o bu mağazalara girdi//* [77,s.257].

Vasitəsiz tamamlıq işarə əvəzliyi ilə ifadə olunduğu halda baş üzvlərdən əvvəl işlənərsə iki əsas vəzifə yerinə yetirə bilər.

- 1) güman edilən düşüncə və yaxud fikrə istiqamətlənib onları işarə edir;
- 2) mətn yaratma üsuludur.

Buna görə də, işarə əvəzliliklərinin bu vəzifədə işlənməsi yalnız mətn daxilində məqsədəuyğun hesab olunur. Mətnsiz sözügedən əvəzliliklərin anafirik üslubda istifadəsi qeyri-mümkündür.

Adətən vasitəsiz tamamlıq aid olduğu feili izləyir və həmin tamamlıq və feilin arasında əsasən yalnız vasitəsiz tamamlıq müşahidə edilir. Vasitəsiz tamamlıq bir neçə halda onu idarə edən feili qabaqlaya bilər. Vasitəsiz tamamlığın feildən uzaq mövqedə yerləşməsinin əsas səbəbləri aşağıdakı kimi ola bilər [53,s. 292].

1) Nitqin müəllifinin leksik mübtəda və leksik xəbəri ifadə etmək təşəbbüsü. */This I don't understand. - Bunu mən başa düşmürəm//* və */That I have shown in the preceeding chapter. – Bunu mən əvvəlki fəsildə göstərmişəm//* cümlələrində vasitəsiz tamamlığın cümlənin əvvəlində gəlməsində əsas səbəb bütün deyilənin ətrafında toplayan leksik mübtədanı ifadə etməkdir. Əksinə olaraq, */All readers will find in the work a masterly exposition of the combination of life and logic. - Bütün oxucular işdə həyat və məntiqin birləşməsinin möhtəşəm ekspozisiyasını tapacaqlar//* cümləsində isə vasitəsiz tamamlıq leksik xəbəri ifadə edərək cümlənin sonuna kənarlaşdırılmışdır.

- 2) Nida cümlələrində - */What a beautiful park we visited!//*

3) Tamamlığın sual əvəzliyi ilə təyin olunduğu xüsusi sual cümlələrində - /What meeting did you attend last night?//

Sual cümlələrinin sual əvəzliyini ön mövqedə tələb edən müstəsna semantikasi ilə əlaqədar olaraq vasitəsiz tamamlığın cümlənin əvvəlində yerləşməsi qanunauyğun hadisə hesab edilir. Qeyd edilməlidir ki, sual zamanı sual sözünün cümlənin əvvəlində yerləşməsi tendensiyası yalnız ingilis dilinə deyil, həmçinin Azərbaycan dilində də müşahidə edilən proseslərdəndir.

4) Tamamlıq cümləni həmin cümlədən öncə gələn cümlə ilə əlaqələndirən rabitə funksiyasını yerinə yetirdiyində - /There was another *state farm* in the district. That *state farm* we decided to visit on the following days//.

5) Emfatiklik naminə - Vasitəsiz tamamlığın qanunauyğunsuz mövqeyi həmçinin stilistik motivlərlə və ya tamamlığın emfatik vurğulanma zərurəti ilə şərtlənə bilər. “Not a word, not a look, not a glance, did he bestow upon his heart’s pride” [19,s. 216].

Vasitəsiz tamamlığın cümlənin əvvəlində işlənməsi hallarından danışarkən O.İ.Musayev qeyd edir ki, belə vəziyyət iki əsas faktorla bağlıdır:

a) bu növ cümlələrdə birinci yerdə duran tamamlıq əksərən ya işarə əvəzliyi, ya da işarə əvəzliyi ilə ifadə olunmuş təyini olan isimlə ifadə olunur; b)bu növ cümlələr ancaq mətn daxilində işlənir.

Məhz vasitəsiz tamamlıq belə vəziyyətdə mətnin cümlələrini bir-birinə bağlamağa xidmət edir [6,s. 41].

Bu sahəyə dair aparılan son tədqiqatlar O.Musayevin söylədiyi fikrin doğruluğunu bir daha sübut edir. Məsələn, V.Y.Şevyakovanın irəli sürdüyü fikirlər mahiyyətə söylənilən fikirlə üst-üstə düşür [48,s. 24].

Qeyd edilənlərdən o qənaətə gəlmək olar ki, müasir ingilis dilində vasitəsiz tamamlıq çox mühüm və mürəkkəb bir xüsusiyyətə malikdir.

Növbəti hissədə vasitəli tamamlığa xas olan xüsusiyyətlərdən danışılacaq.

Cümlədə hərəkətin yönəldiyi şəxsi, bəzən isə əşyanı bildirən cümlə üzvünə vasitəli tamamlıq deyilir. Biz işimizdə o prinsipi əsas götürürük ki, vasitəli tamamlıq iki cür ola bilər:

- a) sözönsüz vasitəli tamamlıq;
- b) sözlü vasitəli tamamlıq [9,s. 250].

Bunların hər birinin üzərində ayrı-ayrılıqda dayanaq.

Sözönsüz vasitəli tamamlıq-Artıq yuxarıda qeyd edildiyi kimi, bir qrup təsirli feilləriki tamamlıq qəbul edə bilər. Bunlardan biri vasitəsiz, digəri isə vasitəli tamamlıqdır. Bu qəbildən olan feillərə aşağıdakıları dail etmək olar:

to send, to show, to lend, to give, to bring, to hand və s.

Dil faktlarına müraciət edək:

*"Have a drink, Jack", John said and handed **him the glass** and the bottle*
[82,s. 127].

*Uncle George gave **both the Indians cigars*** [82,s.29].

*May I offer **you a slice of bread** dipped right in the hot hamfat? , Bugs said*
[82,s.58].

*He **handed Nick the cup** and smoothed the coat he had placed under the unconscious man's head* [82,s.60].

*"Take the gun and bags in the house, Nick, and **bring me a paper**", he said*
[82,s.94].

*She **handed him The Kansas City Star*** [82,s.108].

Verilən nümunələrdən görüldüyü kimi, normal vəziyyətdə bir qayda olaraq vasitəli tamamlıq, vasitəsiz tamamlıqdan əvvəl işlənir. Qeyd etmək lazımdır ki, bu qəbildən olan vasitəli tamamlıq əksər hallarda vasitəsiz tamamlıq olmadan işlənmə bilmir, məsələn:

"I handed him" cümləsi *"the bottle"* vasitəsiz tamamlığı olmadan işləndikdə, heç bir məna verməz.

O.Musayevə görə müasir ingilis dilində həmin cümlələrdə normal söz sırası belədir:

Mübtəda+xəbər+vasitəli tamamlıq+vasitəsiz tamamlıq olaraq sıralanır.

Eyni xamanda qeyd etmək lazımdır ki, vasitəli tamamlıq xüsusi vurğu altına düşdükdə vasitəsiz tamamlıqdan sonra gəlir. Bu zaman vasitəli tamamlıq müvafiq sözünü ilə işlənir, məsələn:

"He wants to write a play for me" (Mansfield short stories).

"I am buying some toys without paint on for my niece" [79].

"I'll telephone. They must find a room for me" [79].

Lakin nəzərə almaq lazımdır ki, vasitəsiz tamamlıq əvəzliklə ifadə olunduqda tamamlıqların yerini dəyişmək mümkün deyil, vasitəsiz tamamlıq vasitəli tamamlıqdan əvvəl gəlir, məsələn:

She sent him to the dean.

It was easy to tell them to Magda [71,s.134].

Tamamlıqların hər ikisi əvəzliklə ifadə olunduqda onların sırasını dəyişmək mümkün deyil, məsələn:

He said you gave them to her

"Best dog that ever lived" [79].

Verilən nümunələrdən aydın olur ki, vasitəli tamamlıq həm sözönlü, həm də sözönsüz işlənə bilər. Hər iki halda vasitəsiz tamamlığın işlənməsi vacibdir. Lakin elə feillər var ki, onlar vasitəsiz tamamlıq olmadan da birbaşa vasitəli tamamlıq qəbul edə bilər. Həmin vasitəli tamamlıq həm sözönlü, həm də sözönsüz ola bilər, məsələn:

I can telegraph my workers .

Nümunələrdən görüldüyü kimi, vasitəli tamamlığın bir qrupu bəzi hallarda vasitəsiz tamamlıq olmadan da işlənə bilər. Həmin vasitəli tamamlıq əsasən müraciət olunan şəxsi bildirir. Onlar həm sözönlü, həm də sözönsüz işlənə bilər.

Vasitəli tamamlığın böyük bir qrupunu da sözönlü vasitəli tamamlıq təşkil edir. Biz bir daha qeyd edirik ki, öz işimizdə o prinsipi əsas götürürük ki, sözünü+ isim və yaxud əvəzlik birləşməsi sözönlü vasitəli tamamlıq kimi çıxış edir, şübhəsiz o hallar nəzərdə tutulur ki, həmin birləşmələr zərflik kimi yox, ancaq tamamlıq kimi çıxış edir, məsələn:

I fought for freedom, for the brotherhood of man [79].

You may rely on me in that matter [79].

Uncle George looked at his arm [82,s.32].

"Listen to him", said Carl [82,s.42].

Yuxarıda göstərilənlərdən aydın olur ki, müasir ingilis dilində feilin təsirli və təsirsiz mənalarının hansı feillərlə ifadə olunmasını dəqiq sistemləşdirmək o qədər də asan deyil. Bu mənalar yalnız nitq səviyyəsində reallaşır.

Sözönlü vasitəli tamamlıq təsirli, yoxsa sözönlü vasitəli tamamlıq təsirli, yoxsa təsirsiz feillərdən sonra işlənir. Bu barədə dilçilik ədəbiyyatında iki bir-birinə zidd olan fikir mövcuddur. Əksər dilçilər "to look at" tipli feilləri təsirsiz feil kimi göstərirlər. Lakin Q.Q.Poçeptsov həmin qəbildən olan feilləri bilavasitə təsirli (предложно-переходный) feillər adlandırır [35,s.73]. Biz belə hesab edirik ki, sonuncu fikir daha məqsədyönlüdür.

Q.Q.Poçeptsovun tamamlıq qəbul etməsi baxımından obyektə qarşı yönələn feillərin təsnifatı həm nəzəri, həm də praktiki cəhətdən olduqca əhəmiyyətlidir.

Koqneyt tamamlıq-Gürcü dilçili L.Qoksadze qeyd edir ki, bəzən vasitəsiz tamamlıq hərəkətin özünü bildirir və feillə ifadə olunan xəbərlə bağlı olur. Bu növ əlaqə "cognate object" adlanır, yəni eyni mənşə və mənbədən olan tamamlıq.

Məsələn, *I dreamed a horrid dream.*

He laughed a bitter laugh.

Prof. O. Musayev də müasir ingilis dilində cognate object adlanan xüsusi növ tamamlığın olduğunu göstərir. Həmin tamamlığı səciyyələndirən başlıca xüsusiyyət ondan ibarətdir ki, bu tamamlığın ifadə vasitəsi olan isim cümlədəki xəbərlə- feillə eyni kökdən olur. İsimlə feil arasında olan bu əlaqəni nəzərə alaraq, həmin növ tamamlığı cognate -qohum tamamlıq adlandırırlar.

Koqneyt tamamlıq həmişə təsirsiz feillə işlənir və bir qayda olaraq təyinə malik olur.

The partisans fought a terrible fight that day.

O.Musayev qeyd edir ki, müasir Azərbaycan dilində bu növ tamamlıqdan danışılmaz, lakin bizim dilimizdə də buna oxşar hadisə mövcuddur. Məs: Bu kolxozçu üç gündür ki, su sulayır. Onun atası əkin əkərdi və s. Bu hal əyani olaraq göstərir ki, müasir ingilis dilində olduğu kimi müasir Azərbaycan dilində də xüsusi növ tamamlığın mövcud olmasından danışmaq mümkündür.

B.Khaimoviç və R.Roqovskaya göstərirlər ki, müasir ingilis dilində vasitəsiz və vasitəli tamamlıqlarla yanaşı dilçilər *cognate object* adlanan tamamlıq növünü də qeyd edirlər.

She slept a sound sleep və *We live a happy life* cümləsində *to sleep* və *to live* feilləri ilk baxışda sanki özlərindən sonra vasitəsiz tamamlıq qəbul edirlər, lakin onlar əksər tamamlıqlardan fərqli olaraq hərəkətdən kənar və ya hərəkətə məruz qalmış heç bir şey göstərmir. *Sleep* və *life* isimləri *to sleep* və *to live* feilləri ilə mənşə və ya oxşar mənə baxımından qohumdur. Onlar feili tamamlıqdan çox zərflik kimi təyin edir.

Həmin cümlələrin zərfliklə işlənən variantı çevrilməsinin mümkünlüyü də bunu sübut edir.

She slept a sound sleep = She slept soundly;

We live a happy life = We live happily.

M.Qanşına, N.Vasilevskaya da qeyd edirlər ki, *cognate object* ya feillə eyni kökə malik olur, ya da onunla mənaca oxşar olur.

*She **sighed the sigh** of ineffable satisfaction [49,s.235].*

*The **fought a good battle**.*

Həmin müəlliflər də *cognate* tamamlığın qarşısında işlənən təyinin zərflik əlaqəsi ifadə etməsini göstərirlər.

He laughed a hearty laugh = He laughed heartly.

Lakin koqneyt tamamlıq konstruksiyasının zərfliklə işlənən qrammatik sinonimi daha emfatik olduğunu qeyd edirlər. T.A.Barabaş da bu fikrə tərəfdar çıxır.

N.Kobrinanın fikrincə, *cognate object* qəbul edən feillərdən ən çox işlənəni aşağıdakılardır:

to live (a life), to smile (a smile); to laugh (a laugh), to die (a death);

to sigh (a sigh), to sleep (a sleep); to dream (a dream), to run (a race);

to fight (a fight, a battle).

He died the death of a hero.

There she stopped and sighed a heavy sigh.

One must live one's own life.

Koqneyt tamamlıq adətən onu təyin edən sözlə işlənir, bu sözlərlə birlikdə bu tamamlıq feilin mənasını tamamlamır və ya məhdudlaşmır.

to die the death of a hero = to die like a hero; to sigh a heavy sigh = to sigh heavily.

Digər müəlliflərdən fərqli olaraq N. Kobrina onları zərflik yox, tamamlıq hesab edir, çünki: a) onlar sözsüz isimlərlə ifadə olunur, halbuki bu zərfliklərə aid xüsusiyyət deyil; b) onlar passiv konstruksiyanın mübtədası yerində işləyə bilər.

He never doubted that life should be lived as he lived.

Müasir ingilis dilində bir sıra təsirli feillər var ki, onlar da özlərindən sonra eyni kökdən və ya eyni mənalı vasitəsiz tamamlıq qəbul edir. Məs: *to sing a song, to tell a tale, to ask a question* və s.

Bunları koqneyt tamamlıqla qarışdırmaq olmaz, çünki sadalanan tamamlıqlar müvafiq feilləri təyin etmir.

To sing a song to sing well demək deyil, onlar feillə ifadə olunan hərəkətin obyektini bildirir.

Retained tamamlıq – bu termin məlum növdə (aktivdə) işlədilmiş konstruksiyanın məchul növə transformasiya etdikdə tətbiq olunur və məlum növdə olan cümlənin vasitəli tamamlığı məchul növdə olan cümlənin mübtədasına çevrilir. İkinci tamamlıq - vasitəsiz tamamlıq transformasiyada saxlanılır. Tammalığın bu növünü qəbul edən feillər əsasən təsirsiz feillərdir və onlar iki tamamlıqla işləyə bilərlər. Bu növ feillər sayca o qədər də zəngin deyillər: *to ask, to pay, to send, to hand, to tell* və s. Məsələn:

“The porter was given some money for his service”.

“John was asked some questions about his friend”.

2.2. Mürəkkəb tamamlığın semantik və koqnitiv xüsusiyyətləri

“Semantika mənalara öyrənilməsidir. Termin yunanca *semanen* (işarə etmək və ya demək) sözündən əmələ gəlib. Sözlər və ya digər simvollar və onların istinad

etdiyi obyektlər və ya anlayışlar arasındakı əlaqə ilə əlaqədardır. Mövcud dildə söz mənasının empirik tədqiqi kimi semantika dilçiliyin bir qoludur”

Aydındır ki, nitq aktlarının hər hansı bir vəziyyətində məna çox mühüm rol oynayır. Məna olmadan dilin bütün ifadələri yararsızdır, və ya məna olmadan dil ola bilməz, və ya bir dil məna çatdırmaq məqsədi daşmırsa, gündəlik həyatda etdiyimiz kimi düşüncənin qarşılıqlı əlaqəsi olmayacaqdır. Məna sözlər və onların istinad etdiyi obyektlərlə arasındakı əlaqə ilə bağlıdır. Bu müddəa bizi belə bir fərziyyə irəli sürməyə vadar edir: Məna sözlər və onların istinad etdiyi obyektlərlə arasındakı əlaqədir. Əgər kreslo deyiriksə, bir obyekt (arxası və qolları olan oturacaq) nəzərdə tuturuq. Fonemlərdə və hecalarda məna tapmaq mümkün deyil, çünki onlar fonologiyada bir iyerarxiya təşkil edirlər və minimal cütlüklərdə fərqləndirici xüsusiyyət kimi fəaliyyət göstərirlər. Deməli, məna söz və morfemlərlə bağlıdır. Morfemin məna daşıyan minimal vahid olduğunu bu təhlildə görmək mümkündür, söz morfem olsa da, morfem həmişə söz deyil – impossible sözündəki im- prefiksi kimi. Buna görə də biz diqqətimizi yalnız sözlərə cəmləşdiririk.

Semantika ünsiyyətin öyrənilməsinin mərkəzində dayanır; və ünsiyyət sosial təşkilatda getdikcə daha vacib faktora çevrildikcə, onu başa düşmək daha çox təcili olmağa başlayır. Semantika həmçinin insan şüurunun – düşüncə prosesləri, idrak, konseptuallaşdırma – tədqiqinin mərkəzində dayanır, bütün bunlar dünyadakı təcrübəmizi dil vasitəsilə təsnif etməyimiz və çatdırmağımızla mürəkkəb şəkildə bağlıdır. Geoffrey Leech semantika haqqında dediklərində onun qaydalarını daha geniş mənada – sosial təşkilatda ünsiyyəti, düşüncə prosesləri və s. vasitəsilə çatdırdığımız dünya təcrübəmizi – vurğulayır. Leech-in nöqtəyi-nəzərindən bizə elə gəlir ki, dili anlamaq onun mənasını dərk etmək deməkdir, deməli, məna ünsiyyətdə başlanğıc nöqtəsi olacaqdır. Məsələn, aşağıdakı nümunədə cümlədə sözün qeyri-qrammatik formasına baxmayaraq ilk növbədə onun mənasına necə diqqət yetirdiyimizi görə bilərik: “We go to Las Vegas last week”. Ünsiyyətin axınına səbəb olan məna ilə bağlı olan düşüncə prosesi vasitəsilə ünsiyyətimiz davam edə bilər və biz asanlıqla başa düşülə bilərik. Beləliklə, semantika həm də mənanın empirik tədqiqidir.

Məsdər tərkiblərinin üç növü var:

1) Tamamlıq məsdər tərkibi- The Objective with the Infinitive Construction.

Məsələn: “She asked him to cease attempting to write, that he would grant her wish”- O, ondan yazmağa cəhd etməyi dayandırmasını, istəyini yerinə yetirəcəyini xahiş etdi. [55,s.273].

2) Mübtəda məsdər tərkibi- The Subjective Infinitive Construction.

Məsələn: “*She didn't seem to be so enthusiastic over it-Görünür, o, buna o qədər də həvəsli deyildi*” [85, s.132].

3) For - sözlü məsdər tərkibi - The For-to-Infinitive Construction.

Məsələn: “*There are too many special fields for a man to master a tithe of them*”-Bir insanın onda birini mənimsəməsi üçün çoxlu xüsusi sahələr var [85, s.134].

Tamamlıq məsdər tərkibi (The objective infinitive construction) ingilis dilində çox geniş şəkildə işlənərək bir çox struktur-funksional xüsusiyyətlər kəsb edir, bunların öyrənilməsi nəzəri və praktik planda böyük maraq doğurur.

Tamamlıq məsdər tərkibi iki komponentdən ibarət olan xüsusi birləşmələrdir. İki hissədən ibarət olur və onun ilk hissəsində əvəzlik və ya isim, ikinci hissəsi isə məsdərlə ifadə olunur. Cümlədə mübtəda və xəbər arasında predikativ əlaqə özünü göstərir.

Məsələn: “*They did not want her to marry this man*”-Onun bu adamla evlənməsini istəmirdilər [85, s.275].

Tamamlıq məsdər tərkibi (vasitəsiz tamamlıq funksiyasında işləndikcə) ilə işlənən feillər adətən 2 qrupa bölünür:

- 1) "to" hissəcikli məsdərlə işlənənlər;
- 2) "to" hissəciksiz məsdərlə işlənənlər.

I qrupa daxil olan feillər aşağıdakı semantik qrupları əhatə edir:

1) Arzu və niyyət bildirən feillər: To wish-arzulamaq, to want-istəmək, to desire-muradlanmaq, to hate-nifrət etmək və s. Bu feillərdən sonra məsdər “to” hissəciyi ilə işlənir. Məsələn:

“Miss Havisham had wished me to come and see Estella

Miss Havişam mənə gəlib Estelanı görməyi arzulamışdı [72,s. 427].

“I want you to come down with me, Maria, this afternoon about two o clock,”

Martin said.

Mariya, bu gün günorta saat iki radələrində mənimlə gəlməni istəyirəm- dedi

Martin [85,s. 255].

Michael wished him to go to the army.

Maykl onun orduya getməsini arzuladı.

She desired you to come at once.

Bir anda gəlməyinizi istədi.

Tərkiblər to desire, to want və to wish feilləri ilə tətbiq olunduqda mənə cəhətdən “Subjunctive Mood” ilə sinonimlik təşkil edir. Belə ki, onlar Azərbaycan dilinə hərəkətinin gələcəkdə icrasının arzu olunduğunu özündə ehtiva edən feilin arzu şəkli vasitəsilə tərcümə olunur.

Məsələn: *“ I wanted her to come here and save you.*

Onun bura gəlməsini və səni xilas etməsini istəyirdim.

Kaş, o bura gələrdi və səni xilas edərdi.- I wish she come and saved you.

İkinci tərcümə olunan cümlə ingilis dilində “Subjunctive Mood” vasitəsilə təqdim oluna bilər.

2) Münasibət bildirən feillər: to like, to dislike, to love, to hate və s.

“I don't like any of my friends to be idle”

Dostlarımın heç birinin boş qalmasını sevmirəm [92,s. 369].

I would dislike her to be an actor if that's what you mean.

Əgər bunu nəzərdə tutursansa, onun aktrisa olmasına nifrət edərdim.

He would love David to live with them.

O, Davidin onlarla yaşamasını istərdi .

Julia disliked John to act like that.

Julia Conun belə davranmasını sevmirdi .

3) Əqli fəaliyyət bildirən feillər: to think, to suppose, to expect, to imagine

“I am always thinking about myself and I think everybody else to do the same”-Mən həmişə özümü düşünürəm və düşünürəm ki, hamı da eyni şeyi etsin [91,s.30].

Oh, I believe you want to live”- Oh, mən sənin yaşamaq istədiyinə inanıram.

“She had expected him to be more sympathetic”-Onun daha rəğbətli olacağını gözləyirdi [87].

Digərlərindən fərqli olaraq, əqli fəaliyyət bildirən feillərdən sonra məsdər həm qeyri-müəyyən zaman formasında həm də bitmiş zaman formasında tətbiq oluna bilər. Məsələn: *You supposed her to have been married to him six years ago.-Sən onun altı il əvvəl onunla evləndiyini güman edirdin.*

Əqli fəaliyyət bildirən feillərdən sonra bir çox hallarda tərkibdə “to be” istifadə olunur. Sadəcə “to except” feili istisna təşkil edir. Bu konstruksiya ədəbi dil üçün daha səciyyəvi xarakter daşıyır [61,s.159].

“To hear” feili “agah olmaq” mənasında işlədilən zaman budaq cümlə işlənir və tərkib yaratmır.

4) Məlumat bildirən feillər: to declare, to report, to pronounce

“She pronounced him to be a bad man “-O, onu pis adam elan etdi.

“I pronounce you to come up to the mill as soon as you are dressed and mend my barb-roof for me”

Sizə deyirəm ki, geyinən kimi dəyirmanına yaxınlaşıb mənim üçün tikanlı damımı düzəldin [91].

The doctor pronounced the wound to be a slight one.- Həkim yaranın yüngül olduğunu bildirdi.

5) Məcburiyyət və əmr bildirən feillər: to order, to ask, to command

“I ordered something to drink”-İçmək üçün bir şey sifariş etdim .

“They ordered the South Wind to stay with them “-Onlar Cənub Küləyinə onlarla qalmaqı əmr etdilər.

“Henry asked her to lunch with him”-Henri ondan onunla nahar etməyi xahiş etdi.

“He asked me to let him have some flour on credit”- O, məndən kreditlə un almağımı istədi [91,s.20].

Bəzi hallarda bu kateqoriyadan olan feillərdən sonra məsdər məchul növdə işlədilir. Məsələn: *“Raising the piston allows water to be forced through the valce by the atmospheric pressure”.- Pörşenin yuxarıya doğru hərəkəti suyun atmosfer təzyiqi ilə klapandan keçməyinə imkan verir.*

I won't suffer this barrow to be moved another step.-Bu kurqanın bir addım da yerindən tərpənməsinə icazə verməyəcəyəm.

He ordered the doors to be locked.-Qapıların bağlanmasını əmr etdi.

Əgər şəxslə feillə məsdərin ifadə etdiyi hərəkət eyni şəxsə və ya əşyaya aid olarsa bu halda müvafiq qayıdış əvəzliyi işlədilir.

Məsələn: *Slowly, economically, he got dressed and forced himself to walk.*

M.Balayevin fikrinə görə, əmr ifadə edən feillərdən sonra məlum növdə olan məsdər və ümumi halda isim işlənirsə, bu halda məsdər mürəkkəb tamamlığın tərkib hissəsi sayılmır və bu halda məsdər feilə aid olub ikinci tamamlıq funksiyasını yerinə yetirir və tamamlıq məsdər tərkibi yaratmır. Lakin zənnimcə biz M.Balayevin fikirləri ilə razılaşa bilmərik.

To make- məcbur etmək və to let-icazə vermək feillərindən sonra məsdər “to” hissəciksiz işlədilir.

Məsələn: *“ Nothing that you can say will make me alter it*

.- Sənin deyəcəyin heç bir şey məni bunu dəyişdirməyə vadar edə bilməz”.
[87,s.103].

To command, to order, to beg, to promise, to recommend feilləri iki müstəqil tamamlıqla işlənir: isim və məsdər.

Məsələn: *“My mother bent her head and begged her to walk in” [73,s.12]*

- Mənim anam başını əydi və onun gəzməsi üçün yalvardı.

To rely və to listen kimi bəzi feillər işlənən zaman sözönlü akkuzativdən istifadə olunur.Məsələn: “The phone began to ring. She say motionless, listening to it ring for several minutes”. [s.157]

- Telefon zəng çalmağa başladı. O, bir neçə dəqiqə hərəkətsiz uzanaraq onun zəng çalmasına qulaq asdı.

II qrupa isə əsasən hiss-qavrayış bildirən feillər daxildir: to hear, to observe. Tamamlıq məsdər tərkibi bəzi hallarda mürəkkəb sözlü tamamlıq funksiyasında da işləyə bilər. Bu halda ən çox aşağıdakı feillərə rast gəlinir. To wait (for), to rely (on), to listen (to), to look (for), to count (on).

You may rely on me to help you.

-Sizə kömək etmək üçün mənə etibar edə bilərsiniz.

We are still waiting for him to come home.

-Hələ də onun evə gəlməsini gözləyirik.

The work is very difficult but we count on you to help.

-İş çox çətin, amma kömək edəcəyinizə ümid edirik.

Tamamlıq məsdər tərkibində mübtəda və xəbər əlaqəsinə bənzər əlaqənin olması tərkibin daxilində xəbər və mübtəda işlənməsi anlamına gəlmir, tərkibin daxilində işlənən xəbər ikinci xəbər vəzifəsində olur, əsas xəbər kimi işləyə bilmir və mübtəda kimi daxil olduğu cümlənin mübtədası ilə eyni olmur çünki, bu zaman tərkib yox olar.

İngilis dilində məsdər tərkibləri ilə bağlı bir çox dilçilər tədqiqat aparmışlar. O. Musayev tamamlıq məsdər tərkiblərində olan iki komponentin bir-biri ilə sıx əlaqədə olduğunu və bir vahid əmələ gətirdiyini qeyd edərək onu mürəkkəb tamamlıq adlandırır [22, s.178]. Digər alimlərin də bu mövzuda fikirlərini nəzərə alaraq, mürəkkəb tamamlıq tərkiblərində hər zaman iki komponent bir-biri ilə əlaqəli şəkildə istifadə olunduğunu deyə bilərik.

E.M.Qordona görə məsdər tərkibinin ən əsas xüsusiyyəti odur ki, bu tərkiblər əsasən "with" ilə işlədilir, az hallarda isə "without" işləyə bilər və leksik baxımdan sərbəst tərkib əmələ gətirə bilirlər. Bununla belə, tamamlıq məsdər tərkibi cümlədə vacibliy və mümkünlük bildirir, bu da onun modal mənada işləndiyini göstərir [22, s.261].

Məsdər tərkibi hər zaman cümlədəki əsas hissədən sonra işlənir, bununla belə, cümlənin əvvəlində də işlənməsi mümkündür. Əsasən məsdər tərkibinə danışılarda

deyil, bədii üslubda da rast gəlinir, lakin bu tərkib üzərində aparılan tədqiqatlar onu göstərir ki, əvvəllər kitab dili üçün xarakterik sayılan bu tərkib danışıq dilində də geniş vüsət alıb. Bir çox dilçilər tədqiqatlarında məsdər tərkibinin "to report, to pronounce, to declare" kimi feillərlə işlənməsini danışıq dilinə xas olması kimi qeyd edirlər.

İngilis dilində məsdər tərkibi təsirli feillərdən sonra işlədilir və dilimizə tərcümə zamanı bir çox məna çalarlarına malik olurlar. Məsələn: "I saw him play in the yard". "Mən onu həyətdə oynayan gördüm". "Mən oğlanın həyətdə oynadığını gördüm".

Tamamlıq məsdər tərkibi Azərbaycan dilinə müxtəlif yollarla tərcümə edilə bilər.

Məsələn: I heard the bell ring - cümləsini iki cür tərcümə etmək olar:

- 1) Zəngin vurulduğunu eşitdim. (sadə cümlə),
- 2) Eşitdim ki, zəng vuruldu. (mürəkkəb cümlə)

Və yaxud: He made me wait.

- 1) O məni gözləməyə məcbur etdi.
- 2) O məni məcbur etdi ki, gözləyim.

He ordered the doors to be locked.

- 1) O, qapıların bağlanmasını əmr etdi.
- 2) O, əmr etdi ki, qapılar bağlansın.

İsim və məsdər arasında olan əlaqə mübtəda və xəbər arasında olan əlaqəyə bənzədiyinə görə, ikinci dərəcəli mübtəda və ikinci dərəcəli xəbər anlayışı meydana çıxır, bu da ayrılıqda isim və xəbərə verilən adlardır.

Məsələn: "*She saw his father walk through it*" [84, s.302].

N.M.Vasilyevskayaya görə bu nümunədə iki xəbər işlənir. Birinci xəbər "She" və "saw" ilə, ikinci xəbər isə cümlənin tamamlığına aiddir və "walk through" sözü ilə ifadə olunub. Yəni bu cümlədə "saw" əsas feil kimi, "walk through" məsdər kimi işlənilib və bir-biri ilə bağlı olduqlarından mürəkkəb tamamlıq əmələ gətirib.

E.M.Qordon məsdər tərkibini predikativ tamamlıq adlandırır və onun fikrincə, məsdər predikativ tamamlıq kimi leksik cəhətdən asılıdır[22,s. 190]. Eyni fikrə İ.P.Krılovanın tədqiqatında da rast gəlirik.

Tamamlıq məsdər tərkibi icazə bildirən “to order, to allow, to suffer, to have” feillərindən sonra işlənir. Burada tamamlıq məsdər tərkibinə yalnız cümlənin tamamlığı cansız əşya bildirən isimlə və ya əvəzlilə ifadə olunduqda rast gəlinir, lakin “to suffer” və “to have” felləri istisna olmaq şərtilə. Məsələn: “*You wouldn't have me tell those people the truth*” [89, s.308].

R.L.Kovneyevə görə, fiziki qavrayış feillərindən istifadə etdiyimiz zaman mənə bizə məlumdursa, keçmiş zaman feili sifət II dən istifadə olunur. Məs: “I saw the fire slowly conquered” . Məsdər tərkibi olan cümlədə hadisə nəql edirsə bu zaman feili sifət 1-dən də istifadə olunur.

R.L.Kovnerə görə, əqli fəaliyyət bildirən feillər ilə tamamlıq məsdər tərkibini işlədə bilmərik, çünki onlardan sonra “to be” feili gəlməlidir. “Expect” feili bu qaydaya aid hesab olunmur. Məsdər tərkibi daha çox “to declare, to report” kimi bəyanat ifadə edən feillərdən sonra işlənir.

Məsdər birləşmələri ilə olan cümlələrin Azərbaycan dilinə tərcüməsindən gördük ki, belə birləşmələr Azərbaycan dilinə müxtəlif vasitələrlə tərcümə olunur. Lakin ingilis dilində bir sıra təsirli feillər var ki, bu feillərdən sonra gələn obyekt ona aid olan hərəkəti ifadə edən məsdərlə işlənir və həmin obyekt (isim ümumi halında və ya obyekt halda əvəzlik) ondan sonra gələn məsdərlə birlikdə xəbər vəzifəsini görən feilin şəxsi formasına tamamlıq vəzifəsini görür. Bu tamamlıq iki hissədən - isim (və ya əvəzlik) + məsdər - ibarət olduğu üçün buna mürəkkəb tamamlıq deyilir.

Məsələn:

"He heard Irene say something to her baby, and hid answer[78] cümləsində he heard birləşməsində mübtəda ilə xəbərin münasibəti necədirsə *Irene say* birləşməsində də say-ın *Irene* sözünə münasibəti elədir. Lakin heard xəbərə xas olan xüsusiyyəti qəbul edə bildiyi üçün cümlənin xəbəridir və he heard birləşməsi predikativ birləşmədir. Say məsdəri isə xəbərliyin xüsusiyyətlərinə qəbul etmədiyi üçün qeyri-predikativ birləşmədir. Həmin birləşmə ingilis dilində feili birləşmə

olduğu halda Azərbaycan dilinə ismi birləşmə, yəni III növ təyini söz birləşməsi kimi, ya da budaq cümlə kimi tərcümə olunur.

"O, İrenin oğluna nəşə deməsini və onun cavabını eşitdi".

Diqqət edək ki, həmin cümlədə ikinci bir birləşmə - his answer- var. Həmin birləşmə də heard feilindən sonra gəlmiş və ona aiddir, lakin o birləşmə ingilis dilində də, Azərbaycan dilində də ismi birləşmədir.

Nə üçün məsdərin ingilis dilində ancaq feili birləşmə, Azərbaycan dilində isə həm feili və həm də ismi birləşmələrdə işləmə bilməsini onunla izah etmək olar ki, həm ingilis, həm də Azərbaycan dilində məsdərin ismi xüsusiyyətləri olmasına baxmayaraq, ingilis dilində bu xüsusiyyətlər özünü məsdərin ancaq sintaktik funksiyalarında göstərsə, Azərbaycan dilində onun sintaktik funksiyalarından başqa ismə xas olan digər xüsusiyyətləri də vardır. Məsdər özünü hərəkətin adı kimi göstərir və bu cəhətdən ismə yaxınlaşır, hətta isim kimi hallanır və mənsubiyyət şəkilçilərini qəbul edir.

İngilis dilindəki məsdərdə isə belə xüsusiyyət yoxdur. Ona görə də məsdərlə olan tamamlıq məsdər tərkibi Azərbaycan dilinə qismən III növ təyini söz birləşməsi, feili bağlama, feili sifət tərkibləri və əsasən tamamlıq budaq cümləsi vasitəsilə tərcümə olunur.

Aşağıdakı cümlələrin Azərbaycan dilində tərcüməsinə fikir verək:

1. *I want you both to be happy.*

"Mən ikinizin də xoşbəxt olmağınızı arzu edirəm" və yaxud, "Arzu edirəm ki, ikiniz də xoşbəxt olasınız".

2. *"I don't want to work any more, I should like you to stay a bit if you have time" [89].*

"Mən daha işləmək istəmirəm, mən sənin, vaxtın varsa, bir az qalmağını istərdim" və ya "... istərdim ki, bir az da qalasan".

3. *"Well", said Soames, " I want you to come out to the stores with me, and after that we'll go to the park" [78,s. 401].*

"Hə", Soms dedi, "sənin mənimlə mağazalara getməyini istəyirəm, ondan sonra biz parka gedərik", yaxud "... istəyirəm ki, mənimlə mağazalara gedəsən..."

5. *“And I heard the other day from a University professor that they all consider you to be rather clever” [89].*

"Və sonra mən, o gün bir Universitet professorundan eşitdim ki, onlar hamısı sənəin olduqca ağıllı olduğunu deyirlər" və ya, "... onlar hamısı belə hesab edirlər ki, sən olduqca ağıllısan".

6. *“I saw him cut out the tether ...” [89].*

"Mən onun qandalı kəsdini gördüm". Yaxud "Gördüm ki, o qandalı kəsdi".

7. *“You’ll make me cry in a minute, and then you’ll be sorry” [89].*

"İndicə mənəi ağladacaqsan və sonra peşman olacaqsan".

8. *“What makes you think so?” [89].*

"Səni belə düşünməyə nə vadar edir?" və yaxud nə vadar edir ki, belə düşünəsən?

9. *“You wouldn’t have me tell those people the truth” [89].*

"Sən mənəi bu adamlara həqiqəti deməyə məcbur edə bilməzdin".

10. *“I won’t press you to go back there” [89].*

"Səni ora getməyə məcbur etməyəcəyəm" Və yaxud: Mən məcbur etməyəcəyəm ki, sən ora gedəsən.

11. *“I don’t ask you to make any promises to me, I only ask you to remember this and to be careful” [89].*

"Mən sənəin mənə bir şey vəd etməyini xahiş etmirəm, mən ancaq onu xahiş edirəm ki, bunu xatırlayasan və diqqətli olasan".

12. *“They are not willing to let the matter be discussed” [89].*

"Onlar məsələnin müzakirə olunmasına icazə vermək arzusunda deyillər".

13. *“He had realized from the first that the Gadfly was trying to make him lose his temper, and resolved to keep it whatever happened” [89].*

"O əvvəldən başa düşmüşdür ki, Mozalan (the Gadfly) onu təbdən çıxmağa məcbur etməyə çalışır və nə olur-olsun onu saxlamaq qərarına gəldi".

Misalların sayını istənilən qədər artırmaq olar, lakin elə verilmiş bu az miqdar cümlələrdən aydın olur ki, tamamlıq məsdər tərkibi Azərbaycan dilinə xas budaq cümlə və ya III növ təyini söz birləşməsi kimi (1, 2, 3, 4, 5, 6, 1, 12-ci cümlələr),

qismən də məsdər tərkib (8, 9, 10, 13-cü cümlələr) və feili bağlama tərkibi (birinci cümlə) kimi tərcümə edilir.

Müasir ingilis dilində mübtəda və tamamlıq məsdər tərkiblərindən başqa digər bir məsdər tərkibi də var. Bu tərkibi fərqləndirən əsas xüsusiyyət odur ki, tərkibin qarşısında həmişə "for" sözünü işlədilir.

"For" sözlü məsdər tərkibi ümumi halda olan isim yaxud adlıq halda olan əvəzlərdən və isim və əvəzlərlə xəbər əlaqəsində olan məsdərdən ibarətdir.

"For" sözlü məsdər tərkibi də mürəkkəb tamamlıq funksiyasında işləyə bilər. Bu tərkibin komponentləri tamamlıq məsdər tərkibində olduğu kimidir.

Məsələn: "That's way we arranged for you to meet Domenichino in the town"- Ona görə də biz sənə Domeniçinan şəhərdə qarşılamağını təşkil etdik [89, s.386].

Mürəkkəb tamamlıq funksiyasında çıxış edən məsdər tərkibləri müasir ingilis dilinin həm yazılı, həm də şifahi nitqində çox işlənən sintaktik vahidlərdən biridir. Cümlədə mürəkkəb tamamlıqların işlənməsi fikrin praktiki cəhətdən daha qısa və lokanik olmasını şərtləndirir.

Koqnitiv dilçilik olduqca yeni bir dilçilik nəzəriyyəsidir. Hər hansı bir nəzəriyyənin dəqiq doğum tarixini tapmaq həmişə çətin olsa da, bu nəzəriyyənin yaranmasında mühüm tarix 1987-ci ildir.

Yeni koqnitiv elmlərdən biri olan koqnitiv dilçiliyin tədqiqat obyektini idrak və biliyin mahiyyəti, insanın idrak fəaliyyətinin müəyyən sistem halında toplanmasıdır. Koqnitiv dilçiliyin tədqiqat predmeti biliklərin saxlanması, yaradılması, istifadə edilməsidir. Koqnitiv dilçilik dünya ilə qarşılıqlı əlaqəmizin şüurdakı informasiya strukturları vasitəsilə vasitəçilik edildiyini fərz edir. Bununla belə, bu məlumatı təşkil etmək, emal etmək və çatdırmaq üçün bir vasitə kimi təbii dilə diqqət yetirməklə, koqnitiv psixologiyadan daha spesifikdir. Koqnitivlik ünsiyyət prosesi zamanı qarşıdakı insanın bunu necə anladığı, necə dərk etdiyinin inikasidir. Fon Humboldt və Potenbnyanın yaratdıqları nəzəriyyələr koqnitiv dilçiliyin mənşəyi hesab olunur. Koqnitiv dilçilik bir meçə elmin ideyalarını özündə birləşdirir və bunlara psixologiya, psixolinqvistika, nevrologiya və s. misal göstərmək mümkündür.

Koqnitiv dilçiliyin əsas vəzifəsi insan dilinin mənimsənilməsi mexanizmləri və onların sistemli şəkildə formalaşdırılmasıdır.

Koqnitiv dilçilik dili insanın ümumi idrak imkanlarında yerləşmiş hesab etdiyi üçün bu xüsusi maraq kəsb edən mövzulara aşağıdakılar daxildir: təbii dilin təsnifatının struktur xüsusiyyətləri (məsələn, prototiplik, sistematik çoxmənalılıq, idrak modelləri, psixi obrazlar və metafora); linqvistik təşkilatın funksional prinsipləri (ikoniklik və təbiilik kimi); sintaksis və semantika arasında konseptual interfeys (idrak qrammatikası və konstruksiya qrammatikası tərəfindən araşdırıldığı kimi); istifadə olunan dilin təcrübi və praqmatik fonu; və relativizm və konseptual universallarla bağlı suallar da daxil olmaqla dil və düşüncə arasındakı əlaqə.

Koqnitiv dilçilik idrak hiss, diqqət və qavrayış kimi əsas psixi prosesləri əhatə edir. İdrak yaddaş, öyrənmə, dildən istifadə, problem həll etmə, qərar qəbul etmə, əsaslandırma və zəka kimi mürəkkəb psixi əməliyyatları da əhatə edir. Bu, xarici dünyadan məlumatı necə qəbul etdiyimizə, bu məlumatı necə mənalandırdığımızıza aiddir. Koqnitiv psixoloqlar qavrayış, diqqət, dil, yaddaş, təfəkkür və şüur daxil olmaqla, insanların şüurunda baş verən informasiya emalının koqnitiv modellərini qurmağa çalışırlar.

Azərbaycan Dillər Universitetində 1-ci kurs tələbələri arasında keçirdiyim eksperimentdə mürəkkəb tamamlıqların ümumi funksional quruluşlarında, onların tərcüməsi zamanı bəzi çətinliklərin olduğunu müşahidə etdim. Lakin tapşırıqlar üzərində işləyərək bu problemləri aradan qaldırdıq.

NƏTİCƏ

Müasir ingilis dilində mürəkkəb tamamlıq və onun ifadə vasitələri də istər nəzəri, istərsə də praktik cəhətdən müəyyən maraq doğurur.

Tamamlıq hərəkətin yönəldiyi və ya hərəkətin təsirinə məruz qalan obyektə ifadə edir. Tamamlıq ikinci dərəcəli cümlə üzvləri sistemində özünəməxsus yerlərdən birini tutur. Cümlədə xəbərə aid olub, onun mənasını tamamlayan, aydınlaşdıran, yaxud məhdudlaşdıran ikinci dərəcəli cümlə üzvü olan tamamlıq fel + isim (və yaxud ismi əvəz edən hər hansı bir söz) birləşməsi əsasında reallaşır. Məhz buna görə də tamamlıqdan, eləcə də onun təsnifatından danışarkən, ilk növbədə feilin təsirli və yaxud təsirsiz olması məsələsinə toxunulur.

Dilçilikdə belə bir fikir hökm sürür ki, təsirli fel vasitəsiz tamamlıq, təsirsiz fel isə vasitəli tamamlıq qəbul edir. Lakin ingilis dilində hər hansı bir feilin təsirli və yaxud təsirsiz olmasını müəyyənləşdirmək qeyri-mümkündür. Bu da ondan irəli gəlir ki, eyni bir feil cümlədə tutduğu mövqedən asılı olaraq həm təsirli, həm də təsirsiz feil kimi çıxış edir. Məhz buna görə də tamamlığın təsnifatından danışarkən feilin sintaqmatik təsnifatından çıxış edirik. Yəni tamamlığın hər hansı bir növündən danışarkən onun cümlədə tutduğu mövqe ön plana çəkilir. Belə olduqda hansı feilərin, hansı üzvlərin qəbul etməsini müəyyənləşdirmək xeyli asanlaşır.

Müasir ingilis dilində mürəkkəb tamamlığın əsas ifadə vasitəsi tamamlıq məsdər tərkibidir. Həmin tərkibin birinci komponenti ya adlıq halında olan isim, ya da obyekt halında olan şəxs əvəzliyi, ikinci komponenti isə məsdərdən ibarət olur. Özündən sonra müəyyən sözünü tələb edən fellər də bu tərkibdə işləyə bilər. Müasir ingilis dilində ikinci komponent bəzən məsdərlə yox, sifətlə ifadə oluna bilər.

Mürəkkəb tamamlıqların formalaşmasında rol oynayan feilləri bir neçə qrupa ayırırlar, bu qrupların hər birinin spesifik xüsusiyyətləri vardır. Hiss qavrayış ifadə edən feillərdən sonra məsdər “to” ədatsız tətbiq olunur. Arzu-istək mənasını verən feillərdən sonra “to” ədatlı məsdər müşahidə olunur. Xahiş və icazə bildirən feillərdən sonra “to” hissəciksiz məsdər işlənir. Əqli fəaliyyət bildirən feillərdən sonra ədəbi üslubda “to be” hissəciyi işlədilsə də, şifahi nitqdə “to be” hissəciyi müşahidə olunmur.

Mürəkkəb tamamlıq funksiyasında çıxış edən məsdər tərkibləri müasir ingilis dilinin həm yazılı, həm də şifahi nitqində çox işlənən sintaktik vahidlərdən biridir.

"For" sözünü məsdər tərkibi də mürəkkəb tamamlıq funksiyasında işlənə bilər. Bu tərkibin komponentləri tamamlıq məsdər tərkibində olduğu kimidir.

Feli sifətin hər iki forması (indiki və keçmiş zaman feli sifətləri) adlıq halda olan isim, ya da obyekt halında olan şəxs əvəzliyi ilə birləşərək feli sifət tamamlıq tərkibi əmələ gətirir ki, bu da cümlədə mürəkkəb tamamlıq funksiyasında çıxış edir.

Cerund tərkibi mürəkkəb tamamlıq funksiyasında işlənə bilər. Həmin tərkibin birinci komponenti yiyəlik halında olan isim, ya da yiyəlik əvəzliyi olur. Danışiq dilində birinci komponent adlıq adlıq halında olan isimlə və ya obyekt halında olan şəxs əvəzliyi ilə ifadə oluna bilər.

Mürəkkəb tamamlığın digər ifadə vasitələrindən biri də kəuzativ tərkiblərdir ki, burada xüsusi diqqət kimi "get", "let", "have" və "make" feillərinə verilir. Kəuzativ tərkiblər məlum və məchul növ olmaqla iki yerə təsnif edilə bilər. Kəuzativ tərkiblərin əsas spesifik xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, burada hərəkət subyekt tərəfindən deyil, başqa bir agent tərəfindən həyata keçirilir. Kəuzativ tərkiblərinin adı da bu tərkiblərin mənası ilə sıx surətdə bağlıdır, belə ki, burada subyekt işlənən feillər vasitəsilə hansısa başqa bir şəxsin hərəkəti yerinə yetirməsinə səbəb olur.

Qeyd olunmalıdır ki, bu günki dövrdə ingilis dilində mürəkkəb tamamlıqlara yalnız bədii ədəbiyyat nümunələrində deyil, həmçinin şifahi nitq zamanı da təsadüf edilir. Cümlədə mürəkkəb tamamlıqların işlənməsi fikrin praktiki cəhətdən daha qısa və lokanik olmasını şərtləndirir.

Semantika ünsiyyətin öyrənilməsinin mərkəzində dayanır; və ünsiyyət sosial təşkilatda getdikcə daha vacib faktora çevrildikcə, onu başa düşmək daha çox təcili olmağa başlayır. Semantika həmçinin insan şüurunun – düşüncə prosesləri, idrak, konseptuallaşdırma – tədqiqinin mərkəzində dayanır, bütün bunlar dünyadakı təcrübəmizi dil vasitəsilə təsnif etməyimiz və çatdırmağımızla mürəkkəb şəkildə bağlıdır.

Nə üçün məsdərin ingilis dilində ancaq feili birləşmə, Azərbaycan dilində isə həm feili və həm də ismi birləşmələrdə işlənə bilməsini onunla izah etmək olar ki,

həm ingilis, həm də Azərbaycan dilində məsdərin ismi xüsusiyyətləri olmasına baxmayaraq, ingilis dilində bu xüsusiyyətlər özünü məsdərin ancaq sintaktik funksiyalarında göstərsə, Azərbaycan dilində onun sintaktik funksiyalarından başqa ismə xas olan digər xüsusiyyətləri də vardır.

İngilis dilindəki məsdərdə isə belə xüsusiyyət yoxdur. Ona görə də məsdərlə olan tamamlıq məsdər tərkibi Azərbaycan dilinə qismən III növ təyini söz birləşməsi, feili bağlama, feili sifət tərkibləri və əsasən tamamlıq budaq cümləsi vasitəsilə tərcümə olunur.

Koqnitiv dilçilik idrak hiss, diqqət və qavrayış kimi əsas psixi prosesləri əhatə edir. İdrak yaddaş, öyrənmə, dildən istifadə, problem həll etmə, qərar qəbul etmə, əsaslandırma və zəka kimi mürəkkəb psixi əməliyyatları da əhatə edir. Bu, xarici dünyadan məlumatı necə qəbul etdiyimizə, bu məlumatı necə mənalandırdığımıza aiddir. Koqnitiv psixoloqlar qavrayış, diqqət, dil, yaddaş, təfəkkür və şüur daxil olmaqla, insanların şüurunda baş verən informasiya emalının koqnitiv modellərini qurmağa çalışırlar.

Azərbaycan Dillər Universitetində 1-ci kurs tələbələri arasında keçirdiyim eksperimentdə mürəkkəb tamamlıqların ümumi funksional quruluşlarında, onların tərcüməsi zamanı bəzi çətinliklərin olduğunu müşahidə etdim. Lakin tapşırıqlar üzərində işləyərək bu problemləri aradan qaldırdıq.

İSTİFADƏ EDİLƏN ƏDƏBİYYAT

Azərbaycan dilində:

1. Abdullayev Ə., Seyidov Y. Ə., Həsənov A. Müasir Azərbaycan dili., IV Sintaksis hissəsi, Bakı, 2007, 424 s.
2. Eyvazova T.Ə. Müasir ingilis dilində "for" sözlü məsdər tərkibi və onun Azərbaycan dilində qarşılığı. Filologiya məsələləri, №2. Bakı, 2001, 45 s.
3. Eyvazova T.Ə. Müasir ingilis dilində tamamlıq məsdər tərkibi və onun Azərbaycan dilində qarşılığı. Humanitar elmlərin öyrənilməsinin aktual problemləri. Bakı, 2000, 67 s.
4. Hüseynov A. İngilis dilinin nəzəri qrammatikası üzrə mühazirələr toplusu. Bakı, Mütərcim, 2015, 134 s.
5. Xanbutayeva L. M., Müasir Azərbaycan və ingilis dillərində infinitiv (ümumi tipoloji tədqiqat), Bakı – 2003, 59 s.
6. Mədətova R. XVIII - XVIII əsrlərdə Azərbaycan dili yazılı abidələrində məsdər, 2002, 41 s.
7. Mirzəyev H. Azərbaycan dilində feil. Bakı, "Maarif" nəşriyyatı, 1986, 320 s.
8. Musayev O. İngilis dilinin qrammatikası. "Qismət", Bakı, 2007, 46 s.
9. Musayev O.İ. İngilis dilinin qrammatikası. "Maarif", Bakı, 1996, 250 s.
10. Musayev O.İ. İngilis və Azərbaycan dili cümlələrində sözlərin sırası. Bakı, 1960, 365 s.
11. Rəfibəyli G. İngilis və Azərbaycan dillərində feili tərkiblər. Bakı, 2005, 102-105 s.
12. Rəhimzadə N.R. İdiomatik ifadələrin əmələ gəlmə yolları haqqında, Bakı, AEA Xəbərləri, Ədəbiyyat, Dil və İncəsənət, ser. N 1, 1966, s.60-69.
13. Salamova G. E. Müasir ingilis dilində mürəkkəb tamamlığın işlənmə halları, Bakı, 2019, 4 s.
14. Seyidov Y. Azərbaycan ədəbi dilində söz birləşmələri. Bakı, "Maarif" nəşriyyatı, 1992, 408 s.

15. Vəliyeva N. Müxtəlif sistemli dillərdə fəli birləşmələrin tipoloji təhlili, BAKI – 2008, 110 s.

Rus dilində:

16. Александров Н.М. Проблема второстепенных членов предложения в русском языке, Уч-зап. ЛГПИ имени А.И.Герцена, Том, 1963, 236 с.
17. Бархударов Л.С. Структура простого предложения современного английского языка, М., 1986, 120 с.
18. Бархударов Л.С., Штелинг Д.А. Грамматика английского языка, М., 1965, 78 с.
19. Бурлакова В.В. Синтаксические структуры современного английского языка, М., 1984, 272 с.
20. Воронцова Г. Н Очерки по грамматике английского языка, Москва, 1960, 167 с.
21. Воронцова Г.Н. Очерки по грамматике английского языка, Москва, 1960, 167 с.
22. Грамматика современного английского языка. Крылова И.П., Гордон Е.М. 2003, 448 с.
23. Жигадло В.Н. Современный английский язык. Теоретический курс. М., 1956, 32-51 с.
24. Иванова И.Т. Теоретическая грамматика современного английского языка. М., 1981, 167 с.
25. Ильиш Б.А. О принципах выделения членов предложения. Уз.ЛГПИ им. Герцена. Том III, 1955, 34 с.
26. Ильиш Б.А. Современный английский язык. Теоретический курс. Москва, 1948, 30 с.
27. Мамедова Т.Ф. Синтаксическая синонимия объектных придаточных предложений. АКД. Тбилиси. 1983, 58 с.
28. Мешанинов И.И. Члены предложения и части речи. Л., 1978, 89 с.

29. Мухин А.М. Лингвистический анализ Теоретически и методологические проблемы. М., 1976, 234 с.
30. Мухин А.М., Л.В.Шерба и проблемы синтаксиса (О второстепенных членах предложения). Филологические науки, 1967, №1, 146 с.
31. Пешковский А.М. Русский синтаксис в научном освещении. М. 1938, 592 с.
32. Почепцов Г.Г. О принципах синтагматической классификации глаголов в современном английском языке. Филологические науки, 1969, №3, 188 с.
33. Смирницкий А.И. Синтаксис английского языка. М., 1957, 87 с.
34. Структурный синтаксис английского языка. Л., 1972, 172 с.
35. Хорнби А.С. Конструкции и обороты современного английского языка. М., 1960, 73 с.
36. Шевякова В.Е. Фразеологическое инвертированное дополнение в английском языке - эмфаза или норма, рема или тема? - иностранные языки в школе, 1977, №6, 45 с.
37. Шерба Л.В. О вопросительных членах предложения. Избранные работы по языкознанию и фонетике. Том . Изд-во ЛГУ, 1958, 184 с.
38. Ярцева В.Н . О двух приглагольных дополнениях. Иностранные языки в школе, 1948 № 3, 38-45 с.
39. Ярцева В.Н .Взаимоотношение грамматики и лексики в системе языка. Исследования по общей теории грамматики. М. 1968, 234 с.

İngilis dilində:

40. Antal L. Meaning and its Change, Linguistics, 1964, 153 p.
41. Barabash T.A A Guide to Better Grammar, 1975, 290 p.
42. Blokh M. Y. A Course in Theoretical English Grammar, Moscow, высшая школа, 2006, 235 p.
43. Close R.A. A Reference Grammar for Students of English. Moscow, 1979, 352 p.

44. Ganshina M.A., Vasilevskaya N.M. English Grammar. Moscow, Higher School, 1964, 248 p.
45. Gordon E.M., Krylova I, R. A Grammar of Present day English, Moscow, 1974, 335 p.
46. Gordon E.M., Krylova I.P. The English Verbals. Изд. "Международные отношения". М., 1973, 156 p.
47. Hornby A.S. A Guide to Patterns and Usage in English. Moscow, 1958, 371 p.
48. Ilyish B.A. The Structure of Modern English. Moscow, 1965, 24 p.
49. Jespersen O. A Modern English Grammar on Historical Principles, 2013, 235 p.
50. Kaushanskaya V.L. et al. A Grammar of the English Language. Baku, 2013, 177-178 p.
51. Kaushanskaya V.L., Kovner R.L., Kozhevnikova O.N. and others. A Grammar of the English language. Leningrad, 1967, 182 p.
52. Khaimovich B.S., Rogovskaya B.I. A course in English Grammar. Moscow, 1967, 42 p.
53. Kobrina N.A., Korneyeva E.A., Ossovskaya M.I., Guzeyeva K.A. An English Grammar. Morphology. Moscow, 1985, 245 p.
54. Kobrina N.A., Korneyeva E.A., Ossovskaya M.I., Guzeyeva K.A. An English Grammar. Syntax. Moscow, 1986. 356 p.
55. Korsakov A. The Use of Tenses in English, Part 1, Lvov University Press, 1969, 250 p.
56. Lily Goksadze, Nana Mamatsashvili, Salome Bolkvadze. An Advanced Course of Current English Grammar. Volume 2. Tbilisi, 1998, 112 p.
57. Maclin A. Reference Guide to English: A Handbook of English as a Second Language, USA, Washington, 1996, 181 p.
58. Mammadova G.T English grammar rules and exercises. Morphology Zardabi Nashr, Baku, 2018. 424 p.
59. Poutsma H.A. Grammar of Late Modern English, Chapter XVII, Infinitive Clauses, Moscow, 1940, 405-410 p.

60. Rodionov A.F. Variants in Current English Grammar. Moscow Vyssaja Skola, 1981, 216 p.
61. Thomson A.J., Martinet A.V. A Practical Grammar. Oxford University press, 1986, 384 p.

İnternet resursları:

62. <https://gramaren.ru> › ... › Non-Finite forms › The Infinitive
63. <https://lektsii.com/2-54245.html>
64. study-english.info/infinitive-constructions.php
65. <http://www.study.ru/handbook/konstrukcii>
66. <http://studepedia.org/index.php?vol=1&post=26775>
67. <https://edit-it.org/blog/what-should-you-know-about-the-complex-object>
68. <https://lektsii.net/5-29809.html>
69. <https://www.gutenberg.org/files/3543/3543-h/3543-h.htm>

Bədii ədəbiyyat siyahısı:

70. Brontë Ch. Jane Eyre. The Floating Press, 2019, 946 p.
71. Cusack D. The Sun in My Hands, Morrow, NY, 1952, 567 p.
72. Dickens Ch. A Tale of Two Cities. CreateSpace Independent Publishing Platform, 2017, 388 p.
73. Dickens Ch. David Copperfield. Wordsworth editions. London, 2000, 1020 p.
74. Dickens Ch. Great Expectations. The Cambridge edition, 1881, 523 p.
75. Dickens Ch. Oliver Twist. London, Printed by Samuel Bentley, 1838, 377 p.
76. Dickens Ch. Our Mutual Friends. New-York, Cover Copyright, 1867, 434 p.
77. Dreiser T. Sister Carrie. The Pennsylvania Edition, 2019, 475 p.
78. Galsworthy J. A. Forstyle Saga. Dover Publications, New York, 2004, 288 p.
79. Galsworthy J. Delphi Complete Works of John Galsworthy (Illustrated), 2013, 356 p.

80. Graham G. *The Quiet American*. London 1955, 208 p.
81. Hardy Th. *A Pair of Blue Eyes*, Createspace Independent Pub, 295-344 p.
82. Hemingway E. *When the Journeys Over*. USA 1972, 155 p.
83. Lessing D. *Stories*, Knopf Doubleday Publishing Group, 1978, 625 p.
84. London J. *Martin Eden*. Clab Publishing, 2017, 352 p.
85. London. *J-Martin Eden*, United States, 1909, 505 p
86. Mansfield K. *Katherine Mansfield's Short Stories*, Digireads.com, 2010, 234 p.
87. Maugham S. *The Moon and The Six Pence*. UK 1919, 263 p.
88. Twain M. *Adventure of Tom Sawyer*. Newsouth books, 2011, 222-239 p.
89. Voynich E.L. "The Gadfly", United States, 1897, 373 p
90. Warner S.T. *Winter in the Air And Other Stories*, 1956, 249 p
91. Wilde O. *The Complete Short Stories of Oscar Wilde*, 2012, 146 p.
92. Wilde O. *The Picture of Dorian Grey*. Print 2012, 383 p.